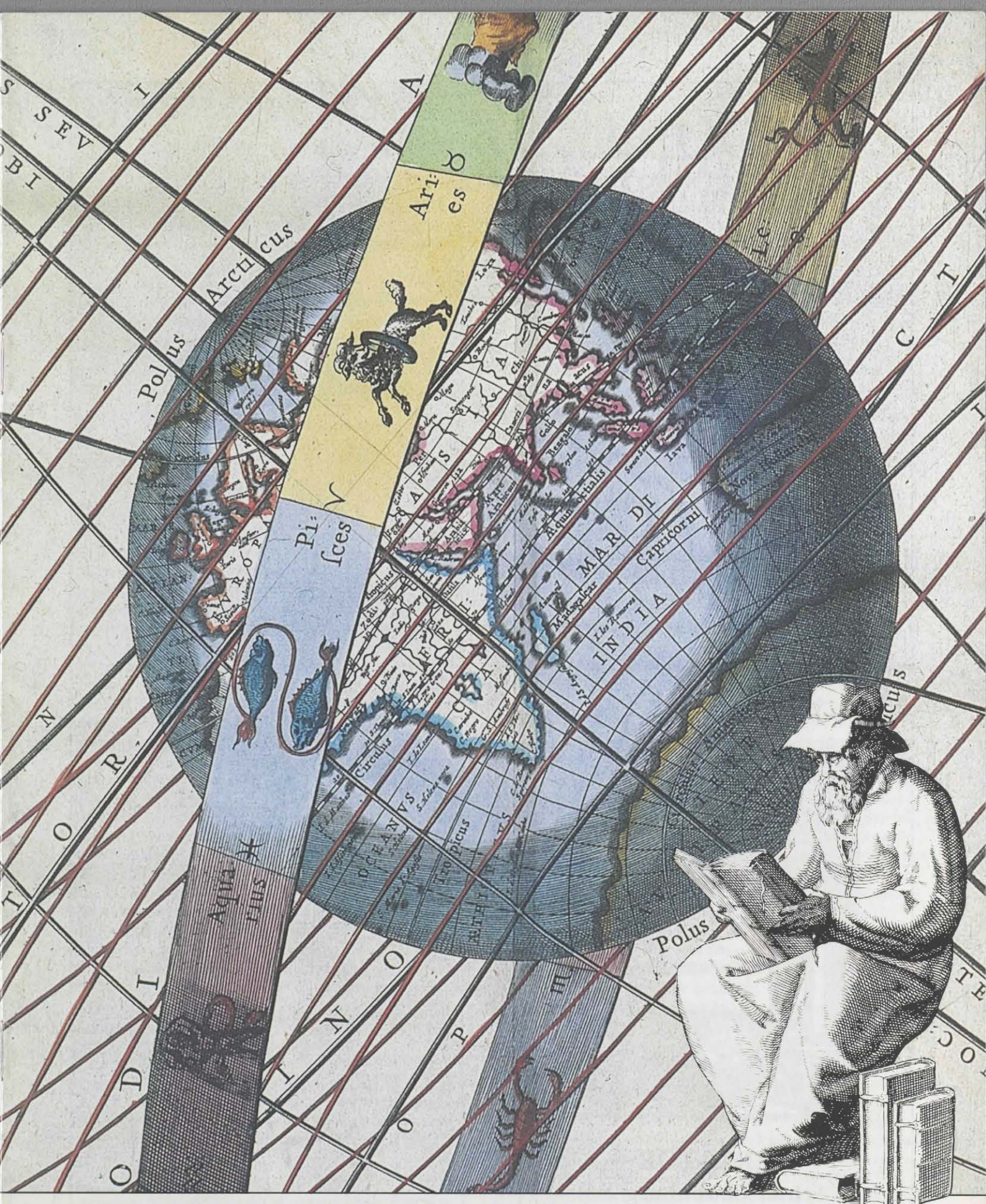

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie in Nederland

19de jaargang, 2000 nr. 3

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlanten, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 19de jaargang 2000, nr. 3

Marco van Egmond	
Het gebruik van boekhandelscatalogi in het historisch-kartografisch onderzoek	65
Ineke Kuyter	
De beeldbank van de Brabant-Collectie op internet	77
Varia Cartographica	83
Besprekingen	89
Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven	92

Redactie

Drs. Joost Depuydt, dr. Henk Deys,
drs. Marco van Egmond, dr. Peter van der Krogt,
drs. Sjoerd de Meer, drs. Wanita Resida,
drs. Lida Ruitinga, Han Voogt.

Internet

Caert-Thresoorpagina:
<http://www.maphist.nl/ct>

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het secretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 35,- per jaar (vier nummers), België f 50,-, buitenland f 60,-. Losse nummers f 12,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667, postgironummer 5253901.

Contactadres voor België: Bart van der Herten, Maria Theresiastraat 2 bus 16, 3000 Leuven.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer f 125,-
Halve pagina per nummer f 90,-
Kwart pagina per nummer f 60,-
Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Detail van plaat 17, getiteld 'Solis circa orbem terrarum spiralis revolutio', uit de *Harmonia Macrocosmica*, de 17de-eeuwse hemelatlas van Andreas Cellarius (circa 1596-1665). De plaat vormt een diagram ter uitlegging van de schijnbaar spiraalvormige loop van de zon om de aarde, ten gevolge van de helling van de aardas (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Het gebruik van boekhandelscatalogi in het historisch-kartografisch onderzoek

Oude boekhandelscatalogi vormen onmisbare bronnen voor de reconstructie van het fonds van een (voormalige) uitgeverij. Behalve boeken en prenten bevatten deze gedrukte catalogi vaak ook vermeldingen van kartografische producten, zoals kaarten, atlassen en globes. In het historisch-kartografisch onderzoek wordt voor uiteenlopende doeleinden van dit soort verwijzingen dankbaar gebruikgemaakt.¹ Toch is binnen deze discipline nog nauwelijks gekeken naar de mogelijkheden van systematisch en serieel gebruik van boekhandelscatalogi.² Doel van dit artikel is om in een vergelijkende analyse van catalogi van de firma Covens & Mortier³ het praktische nut van deze bronnen voor de historische kartografie te laten zien. De potentiële gevaren van een onkritische bestudering mogen echter niet uit het oog worden verloren.

De wetenschappelijke interesse voor boekhandelscatalogi is in Nederland - mede vanwege de relatieve ontoegankelijkheid van het materiaal - betrekkelijk recent ontstaan. Ofschoon deze catalogi voorheen in met name het boekhistorisch onderzoek incidenteel werden betrokken, was het wijlen Bert van Selm die in 1987 met zijn uitstekende proefschrift *Een menigbte treffelijke Boecken* pas echt goed het belang ervan onderkende.⁴ Volgens Van Selm bevatten dergelijke catalogi gegevens, die voor bijna alle historische disciplines van betekenis zijn. 'Grondige analyses van deze catalogi [...] kunnen het fundament vormen van een veelzijdige en verantwoorde geschiedenis van de Nederlandse boekhandel in de Republiek'.⁵ Elders maakt Van Selm duidelijk dat het historisch onderzoek naar een uitgeverij behoort te beginnen met de reconstructie van het fonds. 'Om nauwkeurig te bepalen wat het cultuurhistorisch belang is van een uitgeverij, moet men beschikken over een fondslijst'.⁶

Gezien het bovenstaande is het niet verwonderlijk, dat Van Selm aan de wieg stond van het nog lopende project *Book sales catalogues of the Dutch Republic, 1599-1800*. Dit project heeft tot doel het - middels een cumulatieve 'database' van microfiches - toegankelijk maken van alle bewaard gebleven boekhandelscatalogi, die vóór 1801 afzonderlijk zijn uitgegeven binnen de grenzen van het huidige Nederland en de voormalige koloniën. Inmiddels zijn al meer dan 4.000 catalogi verfilmd. In een regelmatig bij te werken gids zijn alle microfiches geïndexeerd op datum, persoonsnamen en plaatsnamen. Diverse instellingen in Nederland hebben deze microfiches in huis, waardoor de onderzoeker de

meest uiteenlopende boekhandelscatalogi binnen handbereik heeft.⁷

Soorten catalogi

In de door Van Selm gehanteerde definitie hebben boekhandelscatalogi betrekking op 'alle boekenlijsten die tot doel hadden de verkoop te bevorderen'.⁸ Er zijn dan ook diverse soorten catalogi. Van Selm heeft het in dit verband over lijsten van nieuwe titels, fondscatalogi (al dan niet met gedrukte prijzen), catalogi van fondsveilingen, magazijncatalogi, catalogi van magazijnveilingen en veilingcatalogi van particuliere bibliotheken.⁹ Hoewel strikt genomen geen catalogi, zou ik ten behoeve van dit artikel ook de opsommingen van kaarten in contemporaine geografieboeken willen noemen. Dergelijke kaartlijsten steunen veelal op eerder uitgegeven boekhandelscatalogi en zijn het dan ook waard om in samenhang daarmee bestudeerd te worden.

Op deze plaats moet nog gewezen worden op het onderscheid tussen een fonds- en een magazijncatalogus. De laatste is vaak veel omvangrijker en betreft alle boeken die een handelaar ongeacht de herkomst op een bepaald moment kon leveren. Voor de bepaling van het eigen fonds van een uitgever is het dus van belang om erachter te komen of sprake is van een 'echte' fondscatalogus of van een magazijncatalogus. Beschouwde een uitgever overgenomen artikelen als behorende tot zijn fonds of rekende hij deze tot zijn magazijnvoorraad? De Leidse boekverkoper Pieter van der Aa (1659-1733) bijvoorbeeld had in zijn voorraad grote aantallen kaarten, prenten en koperplaten, die hij had overgenomen uit de boedels van onder meer Frederik de Wit (1630-1706). Ongetwijfeld beschouwde hij deze artikelen als een deel van zijn fonds. Vaak werden de koperplaten voorzien van zijn impressum. Het is echter moeilijk te achterhalen of overgenomen fondsrestanten zonder nieuw adres tot zijn magazijnvoorraad behoorden en die mét een nieuw adres tot zijn fonds.¹⁰ In de praktijk kan dus

Drs. M. van Egmond (1969) is AiO historische kartografie aan de Universiteit Utrecht. Hij hoopt over enkele jaren te promoveren op een onderzoek naar de betekenis van het uitgevershuis Covens & Mortier voor de ontwikkeling van de Nederlandse commerciële kartografie in de 17de, 18de en 19de eeuw.

Jaar	Soort catalogus	Titelbeschrijving	Locatie + eventuele bijzonderheden
1692	Fonds/magazijn-catalogus	Catalogue Des Livres. Qui se vendent à Amsterdam Chez Pierre Mortier. - In: <i>Traité Historique Des Monnoyes De France</i> / Par M. Le Blanc. - A Amsterdam : Chez Pierre Mortier, M.DC.XCII. - 4°.	Amsterdam, UB: 1066 A 29. Een kopie van de catalogus zelf is in te zien in Den Haag, KB: VRK Mortier 1692-1. Vermeldt o.a. de atlas van Sanson en een driedelig werk van stadsplattegronden door Beaulieu. Zie voor vergelijkbare catalogi: Den Haag, KB: VRK Mortier 1692-2, 1693-1, 1695-1 en 1696-1.
[1693]	Fonds/magazijn-catalogus	Catalogue des Livres Francois Et Latins. - A Amsterdam, : Chez Pierre Mortier, [1693]. - 12°.	Wolfenbüttel, HAB: Be Sammelmappe 2 (6); Cat. 2451. Mf. 3808. Vermeldt o.a. twee atlassen en enkele plattegronden.
[ca. 1694]	Kaartlijst	Catalogue Des Cartes Et Tables Geographiques De M ^r Sanson. - à Amsterdam, : chez Pierre Mortier, [ca. 1694]. - 2°.	Wolfenbüttel, HAB: Be Kapsel 1:1; Cat. 2228. Mf. 3552. Vermeldt 89 kaarten van Sanson.
1697	Fonds/magazijn-catalogus	Catalogue Des Livres Francois & Latins Qui se vendent A Amsterdam chez P. Mortier. - In: [Oeuvres] / N. Perrot. - A Amsterdam, : Chez Pierre Mortier, CICI=XCVII. - 8°.	Amsterdam, UB: 1067 F 28. Een kopie van de catalogus zelf is in te zien in Den Haag, KB: VRK Mortier 1697-1. Vermeldt o.a. de atlas van Sanson, de zeeatlas van de Académie Royale des Sciences en een achtde-lige stedenatlas.
[1699]	Lijst van atlassen	[Lijst van atlassen verkrijgbaar bij] P. Mortier. - In: <i>Atlas Nouveau Du Voyageur Pour Les Dix-Sept Provinces</i> [...] / Par Le S ^r Sanson. - [Amsterdam : Pieter Mortier, 1699]. - 8°.	Den Haag, KB: 501 L 23. Ook een kopie van de lijst zelf is hier in te zien: VRK Mortier 1699-1. Vermeldt o.a. drie zakatlassen. Zie ook de lijst van atlassen van 1739.
[1700]	Lijst van nieuwe titels	Catalogue Des Livres Nouveaux, Et autres, qui se vendent A Amsterdam chez Pierre Mortier. - A Amsterdam : chez Pierre Mortier, [1700]. - 4°.	St. Petersburg, NL: 16.39.17.10.1; Cat. 3000. Mf. 4605. Vermeldt o.a. de atlas van Sanson en de zeeatlassen van De Hooghe en de Académie Royale des Sciences.
[1702]	Lijst van nieuwe titels	Catalogue Des Livres Nouveaux, Et autres, qui se vendent A Amsterdam chez Pierre Mortier. - A Amsterdam : chez Pierre Mortier, [1702]. - 4°.	St. Petersburg, NL: 16.39.17.10.2; Cat. 3001. Mf. 4606. Vermeldt o.a. de atlas van Sanson, de zeeatlas van de Académie Royale des Sciences en drie zakatlassen.
[1704]	Fondscatalogus*	Catalogue Des Livres, Et Des Cartes Geographiques. - Imprimé A Amsterdam : Chez Pierre Mortier, Libraire sur le Vygendam, [1704]. - 8°.	St. Petersburg, NL: 16.22.8.181; Cat. 2998. Mf. 4602. Vermeldt o.a. tal van atlassen met diverse prijzen al naar gelang de wijze van inkleuring. Tevens een tiental stadsplattegronden.
[ca. 1705]	Kaart- en prent-catalogus	Catalogue Des Villes, Palais, Eglises, Arcs De Triomphe, &c. De Toute L'Italie. - A Amsterdam : chez Pierre Mortier, [ca. 1705]. - 12°.	Wolfenbüttel, HAB: Be Sammelmappe 2 (8); Cat. 2464. Mf. 3826. Vermeldt o.a. zo'n 300 stadsplattegronden en enkele wandkaarten.
[1705]	Lijst van nieuwe titels	Catalogue Des Livres Nouveaux Et Des Cartes Geographiques, Imprimé en 1703. 1704. & 1705. - à Amsterdam : Chez Pierre Mortier, [1705]. - 8°.	Wolfenbüttel, HAB: Be Sammelmappe 1 (21); Cat. 2433. Mf. 3783. Vermeldt o.a. enkele atlassen, maar - in tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden - geen kaarten.
1718	Kaartlijst in contemporair geografieboek	Catalogue Des Cartes Geographiques, Des Plans, des Villes [...] du Sieur Frideric de Witt [...] présent chez la Veuve de Pierre Mortier. - In: <i>Methode pour etudier la Geographie</i> [...] - Amsterdam : [par Nic. Lenglet Dufresnoy], MDCCXVIII. - Tome III. - 8°.	Den Haag, KB: 655 N 18. Vermeldt enkele wandkaarten, tientallen ataskaarten en ongeveer 300 stadsplattegronden.
1721	Veilingcatalogus	Catalogus Van Verscheyde Koopere Platen, bestaande in Zee- En Landkaarten [...] - Tot Amsterdam, : By de Erfgenamen de Wed. P. Mortier, 1721. - 8°.	Amsterdam, GA: Not. Arch. 6133, akte 549; Cat. 1310. Mf. 2190. Vermeldt ca. 700 koperplaten van o.a. enkele wandkaarten en van de zeeatlas van de Académie Royale des Sciences. Facsimile in Van der Krogt (1992).
[ca. 1721]	Fondscatalogus	Catalogue Nouveau Des Cartes De Sanson, de Jaillot, de Wit, de l'Isle, d'Allard [...] - A Amsterdam : Chez J. Covens & C. Mortier, [ca. 1721]. - 8°.	Parijs, BN: delta 3530; Cat. 1506. Mf. 2547. Vermeldt o.a. honderden ataskaarten en tientallen wandkaarten.
1722	Fonds/magazijn-catalogus	Catalogue De Quelques Livres, Qui se trouvent à Amsterdam, Chez J. Covens & C. Mortier. - In: <i>Abrege Chronologique De L'Histoire De France</i> [...] / François De Mezeray. - A Amsterdam : Chez J. Covens & C. Mortier, MDCCXXII. - (Tome Septieme). - 12°.	Den Haag, KB: 3080 H 7. Ook een kopie van de catalogus zelf is hier in te zien: VRK Covens 1722-1. Vermeldt de historische atlas van 'M. Gueudeville'.
1726	Fonds/magazijn-catalogus	Catalogue Des Livres Qui se trouvent à Amsterdam chez J. Covens & C. Mortier. - In: <i>Mélange Curieux Des Meilleures Pieces</i> [...] / Engr. by B. Picart. - Troisième édition. - A Amsterdam : Chez Covens & Mortier, M.DCCXXVI. - (Tome Second). - 12°.	Den Haag, KB: 3012 E 7. Ook een kopie van deze catalogus is hier in te zien: VRK Covens 1726-1. Vermeldt o.a. de atlas van Sanson, Jaillot, De Wit en enkele zakatlassen. Zie voor een vergelijkbare catalogus: Den Haag, KB: VRK Covens 1728-1.
1730	Lijst van nieuwe titels	Catalogue Des Livres Nouveaux, Qui se trouvent à Amsterdam chez J. Covens Et C. Mortier. - In: <i>Examen De La Maniere De Precher</i> [...] - A Amsterdam : Chez J. Covens Et C. Mortier, MDCCXXX. - 8°.	Den Haag, KB: 2108 C 2:2. Ook een kopie van deze catalogus is hier in te zien: VRK Covens 1730-1. Vermeldt enkele nieuw gegraveerde kaarten van o.a. De l'Isle.
[1738]	Fondscatalogus	Catalogue Nouveau Des Cartes Geographiques De Sanson, Jaillot, de Wit, Delisle, Allard, Van der Aa [...] - A Amsterdam : Chez Jean Covens & Corneille Mortier, [1738]. - 4°.	Wolfenbüttel, HAB: Cb 17; Cat. 2453. Mf. 3810. Vermeldt o.a. honderden ataskaarten, stadsplattegronden en prenten. Inclusief supplement (4°) van uitgegeven kaarten tot en met 1746.
1739	Lijst van atlassen	[Lijst van atlassen verkrijgbaar bij] P. Mortier. - In: <i>Nieuwe Zak-Atlas Voor de Reizigers Door de gezamentlyke Nederlanden</i> . - Te Amsterdam, : By Covens en Mortier, 1739. - 8°.	Londen, RGS: 6.A.28. Vermeldt o.a. drie zakatlassen, maar deze informatie is relatief verouderd. Het zetsel stamt nog uit de tijd van Pieter Mortier (zie de lijst van atlassen, [1699]).
1742	Kaartlijst in contemporair geografieboek	Cartes De C. Mortier Et J. Covens D'Amsterdam. - In: <i>Methode pour etudier la Geographie</i> [...] / M. L'Abbé Lenglet Dufresnoy. - A Paris : Chez Rollin fils à S. Athanase & chez De Bure l'aîné, à S. Paul, MDCCXLII. - (Tome II). - 12°.	Den Haag, KB: 655 N 2. Vermeldt vele honderden ataskaarten en prenten. Volledig gebaseerd op de fondsljst van circa 1721, dus de informatie is relatief verouderd.
[1742]	Kaartlijst	Liste Des Cartes Geographiques De G. De L'Isle. - A Amsterdam, : Chez J. Covens & C. Mortier, [1742]. - 2°.	Londen, RGS: 1.B.14. Vermeldt 110 kaarten.
1763	Fondscatalogus	Catalogue Nouveau Des Cartes Geographiques De Sanson, Jaillot, De Wit, De Lisle, Allard, Van Der Aa [...] - A Amsterdam : Chez Covens Et Mortier, 1763. - 8°.	Particuliere collectie. Vermeldt honderden ataskaarten, stadsplattegronden en prenten. Inclusief supplement (8°) van uitgegeven kaarten van 1738 tot en met 1762. Facsimile in Van der Krogt (1992).
[ca. 1780]	Fonds/magazijn-catalogus	Catalogue Nouveau Des Cartes Geographiques De Sanson, Jaillot, De Wit, De Lisle, Allard, Van Der Aa [...] - A Amsterdam : Chez Covens Et Mortier, [ca. 1780]. - 8°.	Maastricht, UB: 3092 E 14:1; Cat. 3059(1). Mf. 4771. Identiek aan de catalogus van 1763, maar nu met supplement tot 1766 én een tweede supplement met 278 ataskaarten van Valk & Schenk en 29 ataskaarten van Cellarius ('Se trouvent présentement chez Covens & Mortier & Covens Junior'). In een convoluut met catalogi van diverse andere uitgevers.
1828	Veilingcatalogus	Catalogus II. Van Eene Zeer Belangrijke Verzameling Van Nederduitsche Boeken [...] en eene fraaije collectie welgeconserveerde Koperen Platen tot Kaarten [...] van wijlen Den Heer Cornelis Covens [...] - Te Amsterdam, : Bij P. Meyer Warnars, 1828. - 8°.	Amsterdam, KVB: fv 48. Vermeldt ruim 400 koperplaten van kaarten.
[ca. 1830]	Fondscatalogus	Lijst Van Fondsartikelen [...] - Te Amsterdam, : Mortier, Covens en Zoon, [ca. 1830]. - 8°.	Amsterdam, KVB: niet gecatalogiseerd; Cat. 891. Mf. 1502. Vermeldt bijna 400 ataskaarten, losse kaarten, wandkaarten en stadsplattegronden. Tevens enkele atlasjes met in totaal bijna 300 kaarten. Inclusief gedrukte prijzen.

1. Catalogi met kartografische artikelen, uitgegeven door Covens & Mortier (afkortingen: BN = Bibliothèque Nationale, GA = Gemeentearchief, HAB = Herzog August Bibliothek, KB = Koninklijke Bibliotheek, KVB = Koninklijke Vereniging van het Boekenvak, NL = National Library, RGS = Royal Geographical Society, UB = Universiteitsbibliotheek). Indien van toepassing zijn na de locatie van een catalogus het desbetreffende catalogus- en microfilmnummer van het project 'Book sales catalogues [...] opgenomen... *Met dank aan drs. T. Goedings, die mij als eerste op deze catalogus attent maakte.

van een bepaalde catalogus lang niet altijd vastgesteld worden of het een fonds- dan wel een magazijn-catalogus betreft. Overigens zijn prenten en landkaarten vaak gezamenlijk in één catalogus opgenomen.

Catalogi in het historisch-kartografisch onderzoek

Het huidige historisch-kartografisch onderzoek in Nederland steunt met name op de pijlers *verzameling*, *productie* en *verspreiding* van ruimtelijke informatie. Boekhandelscatalogi kunnen voor alle drie de steunpilaren een rol van betekenis spelen. Sommige catalogi van boedelveilingen vermelden bijvoorbeeld origineel bronnenmateriaal, waarop eigen uitgaven gebaseerd kunnen zijn. Fondscatalogi zijn met name van belang voor het onderzoek naar de kaart- en atlasproductie, terwijl magazijn-catalogi inzicht kunnen verschaffen in de distributie van kartografische producten. Verder vormen vooral veilingcatalogi nuttige instrumenten voor het onderzoek naar een deelgebied, waarop de historische kartografie tot op heden minder thuis is: de *consumptie* van kartografisch materiaal.

In dit artikel staan echter hoofdzakelijk de gebruiksmogelijkheden van boekhandelscatalogi voor het reconstrueren van het eigen fonds van een uitgeverij centraal. Grofweg zijn dan vier nuttige toepassingen te onderscheiden:

1. Het snel verkrijgen van een kwantitatief inzicht in de samenstelling van het fonds en in de mogelijke ontwikkeling van de productie.
2. Het longitudinaal 'volgen' van een bepaald product.
3. Het meer nauwkeurig dateren van de uitgegeven producten.
4. Het verwerven van achtergrondgegevens over de uitgeverij en haar producten door middel van de in de catalogi opgenomen 'randinformatie'.

In het navolgende worden deze vier toepassingen bij wijze van casestudy verduidelijkt met behulp van catalogi van de Amsterdamse firma Covens & Mortier. Bij de meeste gebruiksmogelijkheden zijn echter ook kritische kanttekeningen te plaatsen. Alvorens hierop in te gaan, verdient het aanbeveling eerst een kort overzicht te geven van de historie en de catalogi van de uitgeverij Covens & Mortier.

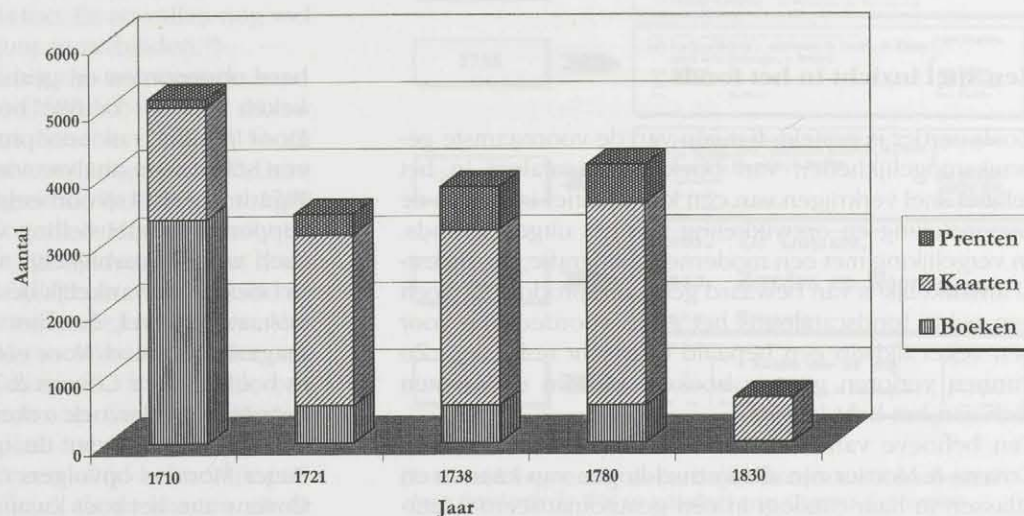
De firma Covens & Mortier en haar catalogi

De geschiedenis van het uitgevershuis Covens & Mortier begint in 1685, toen Pieter Mortier (1661-1711) zich als boekhandelaar op de Vijgendam in Amsterdam vestigde. Naast de uitgave van boeken, legde hij zich toe op de publicatie van talloze gekopieerde Franse kaarten. Ook herdrukken van oude Nederlandse kaarten behoorden tot zijn uitgaven. Na Pieters dood zetten zijn weduwe Amelia 's-Gravesande (1666-1719) en zijn broer David (1673-1728?) de zaak voort. Vanaf 1721 gingen de nieuwe firmanten Corneille (Cornelis) Mortier (1699-1783) - zoon van Pieter - en zijn zwager Johannes Covens (1697-1774) onder de naam 'Covens & Mortier' vooral kaarten, atlassen en prenten produceren en verhandelen. De zoon van Johannes, Johannes Covens jr. (1722-1794), kwam in 1774 in het bedrijf. Op zijn beurt werd hij in 1794 opgevolgd door zijn zoon Cornelis (1764-1825), die de zaak 'Mortier, Covens & Zoon' ging noemen. Na Cornelis' dood in 1825 nam zijn zoon Cornelis Joannes (1806-1890) het roer over. Deze trok zich tenslotte in 1866 terug uit het kaarten- en boekenbedrijf, waarmee er een eind kwam aan de lange historie van het uitgevershuis Covens & Mortier.

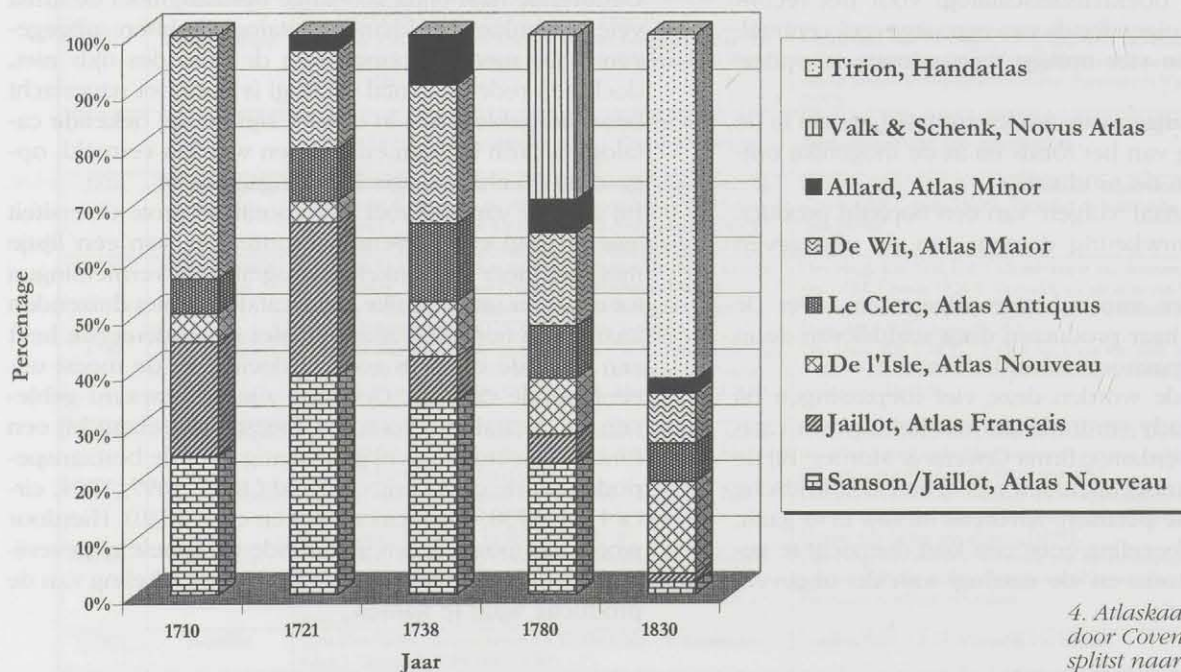
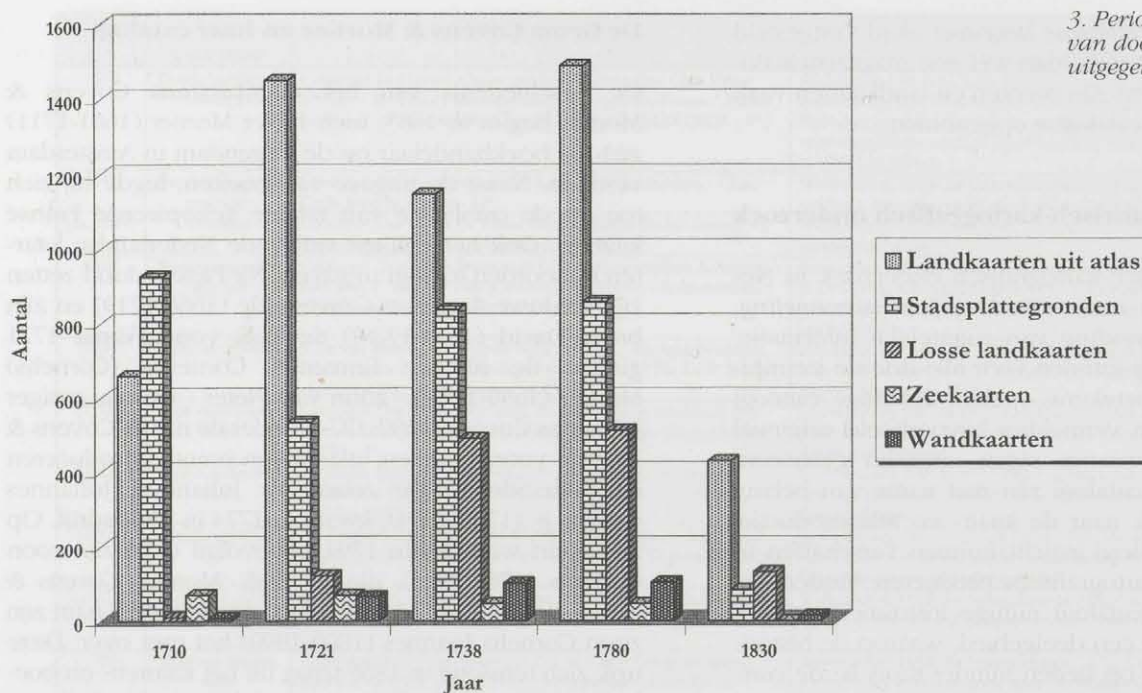
Gedurende haar bijna 200-jarige bestaan, moet de firma vele gedrukte boekhandelscatalogi hebben uitgegeven.¹¹ De meeste doorstonden de tand des tijds niet, doch een redelijk aantal catalogi is voor het nageslacht bewaard gebleven.¹² In tabel 1 zijn de mij bekende catalogi, waarin kaarten en atlassen worden vermeld, opgesomd en chronologisch gerangschikt.¹³

Bij analyse van de tabel valt vooral de grote diversiteit aan catalogi van Covens & Mortier op; van een lijstje met niet meer dan enkele kartografische vermeldingen tot een zeer omvangrijke fondscatalogus met duizenden kaarten en tientallen atlassen. Met name de eerste helft van de 18de eeuw is goed bedeed met de meest uiteenlopende catalogi. Gelukkig zijn de bewaard gebleven fondscatalogi - toch het meest van belang bij een fondsreconstructie - vrij gelijkmatig over de bestaansperiode van de uitgeverij verdeeld (1692, 1697, 1704, circa 1721, 1738, 1763, circa 1780 en circa 1830). Hierdoor wordt het mogelijk om gedurende de gehele uitgeverij-historie bepaalde hoofdlijnen in de ontwikkeling van de productie waar te nemen.

2. De bedrijfsvoorraad, gesplitst naar boeken, kaarten en prenten, van de firma Covens & Mortier op vijf verschillende tijdstippen.

3. Periodieke vergelijking van door Covens & Mortier uitgegeven kaarttypen.

4. Atlaskaarten, uitgegeven door Covens & Mortier, uitgesplitst naar auteur.

Een snel inzicht in het fonds

Zoals eerder is gesteld, ligt één van de voornaamste gebruiksmogelijkheden van boekhandelscatalogi in het relatief snel verkrijgen van een kwantitatief inzicht in de samenstelling en ontwikkeling van het uitgeverijfonds. In vergelijking met een moderne bibliografie, die meestal afhankelijk is van bewaard gebleven producten, heeft een echte fondscatalogus het grote voordeel om voor een zeker tijdstip een bepaald overzicht te bieden. Zo kunnen verloren gegane boeken, kaarten en prenten toch aan het licht komen.

Ten behoeve van de fondsreconstructie van de firma Covens & Mortier zijn alle vermeldingen van kaarten en atlassen in haar catalogi in een geautomatiseerde data-

base opgenomen en geanalyseerd. Ook is globaal gekeken naar het 'oeuvre' boeken en prenten.

Door middel van een productsgewijze vergelijking is een statistische analyse van het fonds goed te maken. Figuur 2 geeft bijvoorbeeld voor vijf verschillende tijdstippen de samenstelling van de bedrijfsvoorraad grafisch weer. Klaarblijkelijk voerde met name de handel in boeken aanvankelijk de boventoon. De mogelijkheid bestaat evenwel, dat hier sprake van een gigantische magazijnvoorraad. Voor een goed begrip van de handel in boeken door Covens & Mortier zou een apart boek-historisch onderzoek zeker op zijn plaats zijn. Het is echter duidelijk, dat de uitgeverij vanaf 1721 - toen Pieter Mortiers opvolgers Cornelis Mortier en Johannes Covens aan het roer kwamen - hoofdzakelijk kartogra-

fische artikelen ging produceren en verkopen. De handel in boeken werd vooral door een andere zoon van Pieter Mortier, Pieter II (1704-1754), voortgezet.

In de tweede helft van de 18de eeuw moet de omvang van het kartografische fonds van de firma Covens & Mortier op zijn hoogtepunt zijn geweest. Door het ontbreken van een fondscatalogus uit het eerste kwart van de 19de eeuw is het - zonder nauwgezet kartobibliografisch onderzoek - moeilijk een uitspraak te doen over de productie in die periode. Het is echter aanneemelijk, dat het uitgeversfonds sterk inkromp. Getuige de *Lijst Van Fondsartikelen [...]* uit circa 1830 waren halverwege de 19de eeuw in elk geval niet meer dan een dozijn boeken, enkele kleine atlasjes en tegen de 400 losse kaarten en atlaskaarten 'te bekomen bij de kaart- en boekhandelaren' Mortier, Covens & Zoon.

Een andere manier, waarop catalogi statistisch zijn te benutten, is door een onderverdeling naar kaarttype te maken. In figuur 3 wordt onderscheid gemaakt tussen de door Covens & Mortier verhandelde landkaarten in atlassen, stadsplattegronden, losse landkaarten, zee-kaarten en wandkaarten.¹⁴ Een aantal zaken valt op. Zo is er gedurende de gehele 18de eeuw een sterke nadruk op atlaskaarten en stadsplattegronden. De handel in losse kaarten en - in mindere mate - wandkaarten wordt in de loop van die eeuw echter steeds belangrijker. Ook in de 19de eeuw nemen losse kaarten verhoudingsgewijs een voorname plaats in, maar het fonds stelde toen kwantitatief gezien niet veel meer voor.

Veel catalogi vermelden bij de kaarten de auteur, die verantwoordelijk is geweest voor de kaartinhoud. Ook deze informatie kan grafisch worden weergegeven. In figuur 4 zijn bijvoorbeeld de door Covens & Mortier gepubliceerde kaarten uit de belangrijkste folioatlassen uitgesplitst naar auteur. Door op de y-as een procentuele schaal te hanteren, wordt het relatieve aandeel van bepaalde atlaskaarten op een zeker tijdstip duidelijk. Tevens kan worden bekeken of er door de tijd heen bepaalde verschuivingen zijn opgetreden. Uit de figuur blijkt onder meer dat de afdrucken van oude koperplaten uit Frederik de Wits *Atlas Maior*¹⁵ van blijvende betekenis zijn geweest. Hetzelfde geldt voor de kopieën van de kaarten uit de *Atlas Nouveau*¹⁶ van de Franse geograaf Nicolas Sanson (1600-1667) en de Franse uitgever Alexis-Hubert Jaillot (1632?-1712). De nagegraveerde kaarten uit de *Atlas Nouveau*¹⁷ van Guillaume de l'Isle (1675-1725) - eveneens een Franse geograaf - namen steeds meer in betekenis toe. En zo vallen nog wel enkele conclusies aan de figuur te verbinden.¹⁸

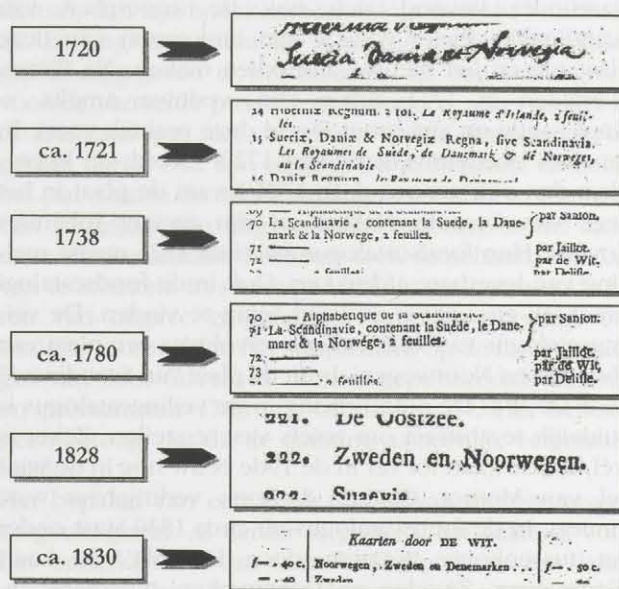
Een wat vreemde eend in de bijt zijn trouwens de kaarten van Johannes Janssonius (1588-1664) uit de *Novus Atlas*¹⁹, na 1694 door Petrus Schenk (1660-1711) en Gerard Valk (1652-1726) opnieuw uitgegeven.²⁰ Deze kwamen - blijkens de catalogus uit die tijd - rond 1780 in de bedrijfsvoorraad van Covens & Mortier terecht en moeten daar weer vrij snel uit verdwenen zijn. Het heeft er alle schijn van dat de firma alleen over afdrucken beschikte en niet over de desbetreffende koperplaten. Van geen van de kaarten uit de *Novus Atlas*, waaronder ook de 29 hemelkaarten van Cellarius²¹, is namelijk een exemplaar met het impressum van Covens & Mortier bekend. In het op de koperplaat toevoegen van het eigen adres is de uitgeverij immers altijd behoorlijk precies geweest.²² Net zo opvallend als de kaarten uit de

Novus Atlas zijn - tot slot - natuurlijk de kaarten uit de *Handatlas*²³ van Isaac Tirion (1705-1765). De catalogus van rond 1830 noemt 116 afzonderlijke kaarten uit deze atlas, die destijds bij Covens & Mortier verkrijgbaar was.²⁴ Daarmee vormden Tirions landkaarten kwantitatief gezien de voornaamste kartografische artikelen in het toenmalige uitgeversfonds. Of de firma in het bezit was van de koperplaten is ook hier (nog) niet duidelijk. Op de wijze zoals hierboven geschetst is, kunnen boekhandelscatalogi ook nog op andere manieren statistisch geanalyseerd worden. Te denken valt aan een getaltematige vergelijking van de steden en gebieden, die op de kaarten staan weergegeven, of aan een overzicht van de diversiteit van het totale fonds middels een cirkeldiagram.

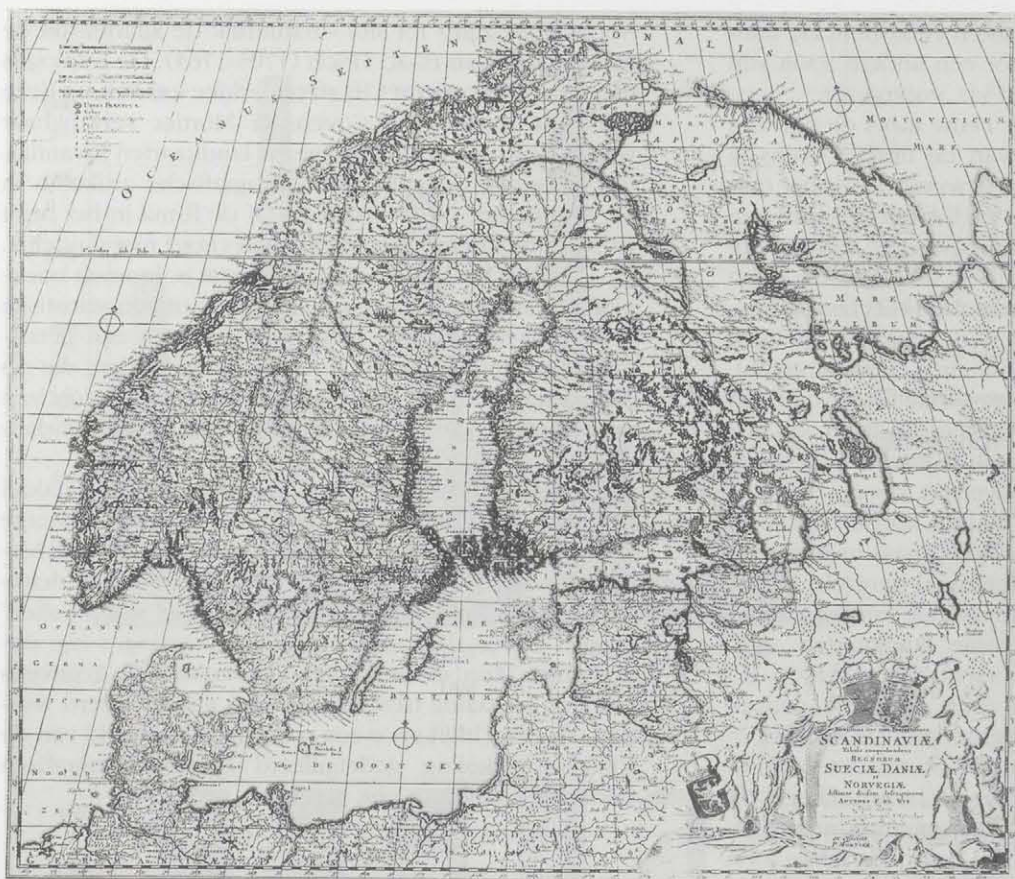
Ondanks alle mogelijkheden die boekhandelscatalogi bieden voor een snelle fondsreconstructie, is enige voorzichtigheid wel geboden. De diverse catalogi bieden niet meer dan een momentopname. Het is denkbaar, dat sommige kaarten 'tussen wal en schip vallen' en niet in een (behouden gebleven) catalogus zijn opgenomen. Aan de hand van de statistische gegevens kan een bepaalde trend dus slechts gesuggereerd worden. Daarom blijft voor een nauwkeuriger beeld van de fondsontwikkeling gedetailleerd (karto)bibliografisch onderzoek absoluut een vereiste.

Het 'volgen' van een product

Met behulp van een reeks catalogi uit uiteenlopende periodes kan een bepaald product longitudinaal - dat wil zeggen *in de tijd* - 'gevolgd' worden. Sommige boeken, kaarten en prenten maakten tientallen jaren deel uit van het uitgeversfonds. Wanneer een firma de koperplaten van de kaarten en prenten in haar bezit had, dan kon zij - bijvoorbeeld in geval van een verouderde topografische voorstelling - deze platen bijwerken en opnieuw afdrucken. Ook kon de drukker/uitgever in

5. Vermeldingen van de herdrukte kaart van Scandinavië door Frederik de Wit in catalogi van Covens & Mortier.

6. [...] Scandinavie [...] Regnorum Suecice, Danice et Norvegiæ [...], Frederik de Wit, circa 1680. Na 1710 opnieuw uitgegeven door de firma Covens & Mortier (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

zeer grote oplagen produceren. Deze gang van zaken had in veel gevallen een lange 'levensduur' van de kaart of prent tot gevolg. In boekhandelscatalogi is daarvan de neerslag te vinden. Een voorbeeld van een door Covens & Mortier uitgegeven kaart - een herdruk van de kaart van Scandinavië van Frederik de Wit - mag dit verduidelijken (zie afbeelding 5). Het is bekend dat De Wits koperplaten voor onder meer zijn wereldatlas in 1710 in handen kwamen van Pieter Mortier.²⁵ Daaronder bevond zich ook de koperplaat van Scandinavië. Pieter voegde zijn impressum aan deze plaat toe en liet nieuwe afdrucken maken. Na Pieters overlijden in 1711 zetten zijn weduwe Amelia 's-Gravesande en zijn broer David deze praktijk voort. In Amelia's boedelinventaris van 1720²⁶ wordt de koperplaat dan ook genoemd. In 1721 kwam de plaat in het bezit van Cornelis Mortier en zijn zwager Johannes Covens. Hun fondscatalogus uit circa 1721 maakt melding van leverbare afdrucken. Ook in de fondscatalogi van 1738 en 1780 is de kaart terug te vinden. De veilingcatalogus van 1828 noemt vervolgens een plaat van 'Zweden en Noorwegen'. Is dit de plaat van Scandinavië door De Wit? De omschrijving in de veilingcatalogus is duidelijk te abstract om zoiets vast te stellen. Zeker is wel, dat de kaart tot ver in de 19de eeuw nog in de winkel van Mortier, Covens & Zoon verkrijgbaar was. Immers, in de fondscatalogus uit circa 1830 staat onder het tussenkopje 'Kaarten door De Wit' de kaart 'Noorwegen, Zweden en Denemarken' weergegeven. Mocht de plaat van deze kaart in 1828 inderdaad zijn geveild, dan waren afdrucken daarvan dus nog enige tijd in bezit van de firma. De plaat kan ook zijn opge-

kocht door Cornelis Joannes zelf, die in 1825 zijn vader Cornelis als eigenaar opvolgde. Of de kaart van De Wit is na 1825 door hem gekopieerd. De precieze gang van zaken is uit de beperkte gegevens in de catalogi niet te destilleren. Wel is de conclusie gerechtvaardigd, dat een 17de-eeuwse kaart kennelijk nog voldoende betrouwbaar werd geacht om tot in de 19de eeuw dienst te blijven doen. Zou de 19de-eeuwse kaartenconsument niet bijster kritisch zijn geweest?

Natuurlijk kan de kaart ook zijn bijgewerkt op grond van de nieuwste geografische informatie. Dan vervallen bovenstaande gevolgtrekkingen. Vaak is uit catalogi evenwel niet op te maken, of een kaart in de loop van de tijd 'verbeterd' is. In catalogi van Covens & Mortier is weliswaar af en toe de toevoeging 'corrigé de nouveau'²⁷ opgenomen, maar onduidelijk blijft waaruit die correctie dan wel bestaat. Wat betreft het onderkennen van verschillende staten van een koperplaat - in het historisch-kartografisch onderzoek van eminent belang - schieten boekhandelscatalogi helaas tekort. Ook op dit punt geldt dat nauwgezet bibliografisch onderzoek naar bewaard gebleven kaarten en atlanten gewenst is.

Behalve moeilijkheden bij het constateren van staatverschillen, kunnen catalogi ook problemen opleveren bij het identificeren van fondsartikelen. Veelal zijn de omschrijvingen zo vaag, dat lang niet altijd met honderd procent zekerheid is vast te stellen welk artikel precies bedoeld wordt. Een bijkomend probleem bij identificatie én vergelijking is het taalgebruik in catalogi uit verschillende periodes. Vanaf de 16de eeuw is het Frans lange tijd de voertaal van de internationale handel geweest. Ook de Amsterdamse kaartenindustrie bezigde

7. Bladzijde 4 en 5 uit het supplement op de fondscatalogus van door Covens & Mortier uitgegeven kaarten en prenten van 1763 (particuliere collectie).

4 SUPPLEMENT POUR SERVIR AU	CATALOGUE DES CARTES:
L'Année 1742.	L'Année 1745.
36 Carte de la Mer Baltique, 2 feuilles. 37 Carte de la Champagne Septentrionale, 38 Partie Méridionale de la Champagne. 39 Carte de Normandie, 2 feuilles. 40 Orbis Romani Descriptio seu Divisio per Themata sub Imperatoribus Constantinopolitanis &c. Tabula Secunda,	49 le Royaume de Bohême. 50 le Marquisat de Moravie. 51 Carte très commode aux Gens de Guerre, Ingenieurs, & Canoniers, contenant les principaux termes de Géométrie, de Fortification, d'Artillerie, & des Feux d'Artifice &c. 2 feuilles. 52 la Retraite des dix Mille. 53 Alexandri Magni Imperium & Expedition, 2 feuilles. 54 Carte du Dauphiné & des Païs voisins divisés en Principautés, Comtes Baronies &c.
ar Mr. G. Delisle,	Par Mr. G. Delisle.
L'Année 1743.	L'Année 1746.
41 Plan de Middelbourg en Zelande avec les Armoiries des Bourguemaîtres, Echevins & Conseillers, 2 feuilles. 42 Remarques sur les deux Cartes du Théâtre Historique de l'Empire d'Occident & d'Orient; par Mr. Delisle, pour l'An 400. de l'Ere Chrétienne. 43 Nouvelle Carte de la Seigneurie d'Utrecht, mesurée, par Bernard du Roy Ingenieur en 17 doubles Feuilles. 44 Plan de la Ville & de la Citadelle de Dunkerque, 2 feuilles. 45 Plan & Fort de Bourtagne dans la Seigneurie de Grangue.	55 Plan de Mayence, de ses nouvelles Fortifications & de ses Environs, 2 feuilles. 56 Plan de Luxembourg, de ses nouvelles Fortifications & de ses Environs, 2 feuilles. 57 Plan de la Ville de Genève avec ses nouvelles Fortifications. 58 N. Carte de l'Electorat de Hanover. 59 le Cercle de Bavière. 60 Plan du Champ de Bataille entre Vitry & Montigny. 61 Plan de la Ville & Citadelle de Tournay. 62 Plan de Philippeville.
L'Année 1744.	L'Année 1747.
46 Nouveau Plan de la Ville de Luxembourg. 47 Le Cercle de Franconie, Partie Orientale. 48 Le Cercle de Franconie & L'Electorat de Mayence, Partie Occidentale,	63 Plan du Siège de Mons, 2 feuilles. 64 Dessin des Attaques de la Ville de Mons. 65 Plan de St. Venant. 66 Plan de l'Attaque de St. Venant. 67 Plan de la Citadelle de Tournay. 68 Plan de la Ville & Citadelle de Gand. 69 Plan de la Ville de Bruffelle. 70 Plan de la situation & du Siège du Quefnoy.
49 le	A 3 71 N.

die taal. In de 19de eeuw kwam in het nieuwe Koninkrijk het Nederlands in zwang. Deze ontwikkeling is terug te vinden in boekhandelscatalogi. Om bij het voorbeeld van De Wits herdrukte kaart van Scandinavië te blijven; bibliografisch gezien levert deze kaart de volgende titelbeschrijving op: *Novissima nec non Perfectissima | SCANDINAVIA | Tabula comprehendes | REGNORUM | SUECIAE, DANIAE | et | NORVEGIAE | distincte divisam descriptionem* (zie afbeelding 6). De kaart zelf draagt dus een Latijnse titel. De boedelinventaris van 1720 vermeldt 'Suecia, dania et Norvegia' (zie nogmaals afbeelding 5). Ofschoon wel in het Latijn, is de omschrijving van de koperplaat van Scandinavië erg beknopt. Meer uitgebreid én zelfs tweetalig is de vermelding in de fondscatalogus van circa 1721: 'Sueciae, Daniae & Norvegiae Regna, sive Scandinavia. [=] Les Royaumes de Suede, de Danemark & de Norwege, ou la Scandinavie'. In zowel de fondscatalogus van 1738 als die van circa 1780 staat de kaart vervolgens geregistreerd als 'La Scandinavie, contenant la Suede, la Danemark & la Norwege'. De veilingcatalogus van 1828 en de fondscatalogus van circa 1830 geven tenslotte Nederlandse omschrijvingen (respectievelijk 'Zweden en Noorwegen' en 'Noorwegen, Zweden en Denemarken') weer. Kortom, vijf behoorlijk verschillende benamingen, die geen van alle de werkelijke titel op de kaart weergeven. Terughoudendheid moet worden betracht bij het - louter aan de hand van catalogi - identificeren van bepaalde fondsartikelen.

Het dateren van producten

De datering van boeken, kaarten en prenten levert in het historisch onderzoek dikwijls problemen op. Op met name kaarten en prenten ontbreekt veelal de datum van uitgave. Grondige bestudering van contemporaine bibliografieën en advertenties kan soms de gewenste gegevens opleveren. Geven deze twee bronnen geen uitsluit, dan zijn boekhandelscatalogi wellicht bruikbaar als dateringsinstrument. Zo is het jaar waarin een catalogus is uitgegeven te beschouwen als een bovengrens voor de vermelde producten. Komt een zeker artikel in de ene catalogus niet voor, maar wel in een daaropvolgende, dan is ook een ondergrens te bepalen, namelijk het jaar waarin de eerste catalogus verscheen. Wanneer een catalogus een uitgavedatum ontbeert, is het zaak deze via secundaire bronnen toch te achterhalen dan wel te schatten. In sommige catalogi staan echter de jaren van uitgave gewoon per product weergegeven, zoals bijvoorbeeld in het supplement op de fondscatalogus van door Covens & Mortier gepubliceerde kaarten en prenten van 1763 (zie afbeelding 7). Het behoeft geen betoog, dat dit de datering aanzienlijk vergemakkelijkt.

Het bepalen van een juiste datum van uitgave vereist zorgvuldigheid. Al eerder is gesteld, dat catalogi voor het onderkennen van staatverschillen van een kaart minder bruikbaar zijn. Het dateren van staten middels catalogi is daarom praktisch ondoenlijk. Kartobibliografisch onderzoek biedt in dat geval meer perspectief. Behalve zorgvuldigheid is bij het dateren ook waak-

rekende de firma niet zelden een prijs, welke die van de kaart zelf overtrof!²⁹

Het voert te ver om in het bestek van dit artikel nog meer voorbeelden van dergelijke randinformatie in boekhandelscatalogi aan te dragen. Bovenstaand voorbeeld illustreert in ruime mate de rijkdom aan additionele gegevens en mag een stimulans heten om - nog vaker dan voorheen - in het historisch-kartografisch onderzoek van deze catalogi gebruik te maken.

Conclusie

Oude boekhandelscatalogi met vermeldingen van kaarten, atlassen en globes zijn belangrijke bronnen voor het historisch-kartografisch onderzoek. Het zijn uitermate nuttige instrumenten voor onder andere de studie naar de productie van ruimtelijke informatie. Zo geven catalogi een snel inzicht in de omvang, de samenstelling en - in geval van meerdere opeenvolgende catalogi - de ontwikkeling van het fonds van een uitgever. Meer in detail maken ze het ook mogelijk om bepaalde producten periodiek te volgen en soms zelfs te dateren. Tenslotte kunnen catalogi aanvullende gegevens bevatten, die meer onthullen over de werkwijze en de producten van een uitgeverij.

Ondanks deze ongekennde mogelijkheden, liggen ook enkele gevaren op de loer. De inhoud van boekhandelscatalogi moet zeer kritisch bestudeerd worden. Het is nog maar de vraag of alle uitgaven van een bepaalde firma in haar bewaard gebleven catalogi zijn terug te vinden. Verder leiden de veelal abstracte omschrijvingen in catalogi tot moeilijkheden bij de identificatie van producten. Tenslotte komt het meer dan eens voor, dat de informatie in catalogi verouderd is.

Om aan deze mogelijke problemen het hoofd te bieden, is het raadzaam om bibliografisch onderzoek te doen naar overgeleverde kaarten en atlassen. Het vervaardigen van een kartobibliografie en het bestuderen van boekhandelscatalogi mogen in die zin complementair genoemd worden.

NOTEN

Met dank aan prof. dr. P.G. Hoftijzer voor het kritisch doorlezen van het concept.

1. Zie onder meer: Koeman (1970), blz. 26-27 en blz. 46-47; Koeman (1973), blz. 129-140; Schilder (1983), blz. 49.
2. Van der Krogt (1992) heeft als een van de eerste historisch-kartografen meerdere kaartcatalogi van één uitgeverij op globale wijze met elkaar vergeleken. In zijn *Stock catalogues of maps and atlases by Covens & Mortier* zijn de vermeldingen van kaarten en atlassen in de boedelinventaris (1720) van de weduwe van Pieter Mortier afgezet tegen die in de catalogus van de koperplatenveiling uit 1721. Ook is er een vergelijking opgenomen van de kaarten en prenten genoemd in de fondscatalogi van Covens & Mortier uit 1738 en 1763.
3. Deze analyse is gemaakt in het kader van mijn promotie-onderzoek naar de ontwikkeling van de 18de- en 19de-eeuwse commerciële kartografie in het algemeen en het uitgevershuis Covens & Mortier in het bijzonder. Tenzij nader verklaard, is in dit artikel de benaming 'Covens & Mortier' van toepassing op de hele bestaansperiode van de firma.
4. Eerdere buitenlandse studies over boekhandelscatalogi van Taylor & Barlow jr. (1957), Pollard & Ehrman (1965)

- en Wittmann (1984) zijn goed bruikbaar voor een meer internationale oriëntering op het onderwerp.
5. Van Selm (1987), blz. 351.
 6. Van Selm (1992), blz. 13.
 7. De microfiches met boekhandelscatalogi zijn raadpleegbaar in de grotere bibliotheken en archiefinstellingen, waaronder de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag en de bibliotheek van de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak (KVB) te Amsterdam. Kopieën zijn via een speciaal microfiche-apparaat eenvoudig te maken. Voor meer gedetailleerde informatie over het project wordt verwezen naar: Gruys & De Kooker (1997).
 8. Van Selm (1987), blz. 3.
 9. Ibid., blz. 4.
 10. Over Van der Aa en zijn handelswijze, zie: Hoftijzer (1999).
 11. Zo placht bijvoorbeeld Pieter Mortier aan het einde van de 17de eeuw meerdere keren per jaar catalogi van nieuwe titels uit te geven. Dit blijkt onder meer uit een aankondiging in de *Catalogue des Livres Nouveaux*, die is opgenomen in het door Pieter Mortier uitgegeven en door Vaugelas geschreven boek *Remarques Sur La Langue Française* (1690, exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek, Den Haag: 2789 F 24; een kopie van de boekcatalogus zelf is hier ook in te zien: VRK Mortier 1690-1): 'Les Curieux m'ont par diverses fois prié de leur donner un Catalogue des Livres Nouveaux: ce qui m'a donné lieu d'en donner un tous les trois mois, afin de satisfaire la curiosité du Public'.
 12. Buiten de in tabel 1 genoemde catalogi met kaartvermeldingen zijn van het uitgevershuis Covens & Mortier ook nog tientallen catalogi met louter boekvermeldingen bekend. De meeste zijn te raadplegen via het microficheproject *Book sales catalogues of the Dutch Republic, 1599-1800*. Kopieën van catalogi in boeken zijn voorts in te zien in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag. Overigens zullen - gezien de toename van geautomatiseerde ontsluitingsmogelijkheden van bibliotheken - op korte termijn nog wel meer catalogi 'boven water komen'.
 13. Voor bijzonderheden en locaties van de catalogi, die elders in dit artikel afzonderlijk worden genoemd, wordt verwezen naar deze tabel.
 14. Wandkaarten worden hier opgevat als kaarten, bestaande uit vier of meer bladen. Overigens werden vrijwel alle door Covens & Mortier uitgegeven ataskaarten ook los verhandeld. En andersom vonden veel 'losse' kaarten hun weg in (composiet)atlassen.
 15. Zie: Koeman (1967-1971), Mor 12 en C & M 1-2.
 16. Zie: Koeman (1967-1971), Mor 1; Pastoureau (1984), Jaillot I D-F.
 17. Zie: Koeman (1967-1971), C & M 3-9.
 18. Voor de overige atlassen, die niet in de tekst worden aangehaald, de volgende literatuurverwijzingen: *Atlas Français* (Jaillot), zie: Pastoureau (1984), Jaillot II A-J, de 'contrefaçon' door Mortier wordt hier echter niet genoemd; *Atlas Antiquus* (Le Clerc), zie: Koeman (1967-1971), Mor 4 en C & M 15; *Atlas Minor* (Allard), zie: Meurer (1988).
 19. Zie: Van der Krogt (1997), 1:4.
 20. Zie: Van der Krogt (1995), blz. 132.
 21. Deze nieuwe informatie kan als aanvulling dienen op het onlangs verschenen artikel over Cellarius' hemelatlas van Van Gent (2000).
 22. Koeman (1967-1971), blz. 111-115) beschrijft een gedrukte catalogus van Schenk & Valk met 500 vermeldingen van kaarten, afkomstig uit de *Novus Atlas* van Janssonius. Covens & Mortiers catalogus van circa 1780 geeft 'slechts' 307 kaarten uit deze atlas weer. Dit gegeven maakt des te meer aannemelijk, dat Covens & Mortier alleen over afgedrukte beschikte.
 23. Zie: Koeman (1967-1971), Tir 1-6.
 24. Deze catalogus vermeldt ook de prijzen van de diverse artikelen. Elke kaart uit de *Handallas* kostte per stuk dertig cent voor boekhandelaars en veertig cent voor particulieren. De gehele atlas met in totaal 116 kaarten en 'gebonden in een half Engelsche band' ging voor respectievelijk dertig en zesendertig gulden van de hand.
 25. Zie onder andere: Van der Krogt (1985), nrs. 332, 333 en 373.

26. Deze boedelinventaris bevindt zich in het Gemeente-archief te Amsterdam, Not. Arch. 5342, blz. 810-994. De koperplaatinventaris omvat onder andere circa 3.500 platen van kaarten en prenten. Een volledige opsomming van deze lijst is te vinden in Van der Krogt (1992). Overigens laten dergelijke inventarislijsten, in samenhang met boek-handelscatalogi, een productsgewijze vergelijking uitstekend toe.
27. Zie onder meer de fondscatalogi van 1738, 1763 en circa 1780.
28. Dit boek, waarvan het impressum mogelijk fictief is, is in 1965 in facsimile verschenen bij Meridian Publishing Co. te Amsterdam. Zie ook Koeman (1967-1971, blz. 49) voor een beperkte analyse van de kaarten van Covens & Mortier in dit werk.
29. De desbetreffende fondscatalogus vermeldt nog enkele wandkaarten die niet op de afbeelding voorkomen, maar waarvan de prijs grotendeels ligt boven het tarief voor het opplakken op linnen.

LITERATUUR

- Fuhring, Peter, *Stocklist of Print Publishers, sixteenth to nineteenth centuries, Europe and America* (werktitel). - Te verschijnen in 2000/2001.
- Gent, Rob H. van, De hemelatlas van Andreas Cellarius : Het meesterwerk van een vergeten Hollandse kosmograaf. - In: *Caert-Thresoor* 19 (2000), blz. 9-25.
- Gruys, J.A. & H.W. de Kooker (ed.), *Book sales catalogues of the Dutch Republic, 1599-1800* / initiated by B. van Selm. - Leiden : IDC, 1997. - Supplementen verschijnen regelmatig.
- Hoftijzer, P.G., *Pieter van der Aa (1659-1733) : Leids drukker en boekverkoper*. - Hilversum : Verloren, 1999. - (Zeven Provinciën Reeks ; XVI).
- Koeman, C., *Joan Blaeu and his Grand Atlas*. - Amsterdam : Theatrum Orbis Terrarum Ltd., 1970.
- Willem Blaeu's *Catalogus Librorum* of 1633 : Analysis of the cartographic books. - In: *Quaerendo* 3 (1973), blz. 129-140.
- *Atlantes Neerlandici : bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases and pilot books, published in the Netherlands up to 1880*. - Amsterdam : Theatrum Orbis Terrarum Ltd., 1967-1971. - 5 dln.
- Krogt, P.C.J. van der, *Advertenties voor kaarten, atlassen, globes e.d. in Amsterdamse kranten (1621-1811)*. - Utrecht : HES Uitgevers, 1985.
- *Stock catalogues of maps and atlases by Covens & Mortier : The 'Catalogus van verscheyde koopere plaaten' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721) and the 'Catalogue nouveau des cartes geographiques' of Covens & Mortier (1763)* / a facsimile edition with an introduction by Peter van der Krogt. - Utrecht : HES Publishers, 1992. - (Catalogi Redivivi ; 8).
- Commercial cartography in the Netherlands with particular reference to atlas production (16th-18th centuries). - In: *La Cartografia dels Països Baixos*. - Barcelona : Institut Cartogràfic de Catalunya, 1994 [i.e. 1995]. - blz. 70-140.
- *Koeman's Atlantes Neerlandici : New Edition*, Vol. 1: *The Folio Atlases Published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and Their Successors*. - 't Goy-Houten : HES Publishers, 1997.
- Meurer, Peter H., De Covens & Mortier-uitgave van Allards *Atlas Minor*. - In: *Caert-Thresoor* 7 (1988), blz. 31-34.
- Pastoureau, Mireille [et al.], *Les atlas français XVIe-XVIIe siècles : répertoire bibliographique et étude*. - Paris : Bibliothèque Nationale, 1984.
- Pollard, Graham & Albert Ehrman, *The distribution of books by catalogue from the invention of printing to A.D. 1800 : based on material in the Broxbourne Library*. - Cambridge : printed for presentation to members of the Roxburghe Club, 1965.
- Schilder, G., De Noordhollandse cartografenschool. - In: *Lucas Jansz. Waghenaeer van Enkhuysen : De maritieme cartografie in de Nederlanden in de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw*. - Enkhuizen : Vereniging 'Vrienden van het Zuiderzeemuseum', 1984. - blz. 47-72.
- Selm, B. van, *Een menigbte treffelijke Boecken : Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de zeventiende eeuw*. - Utrecht : HES uitgevers, 1987. - Proefschrift Amsterdam.
- *Inzichten en vergezichten : zes beschouwingen over het onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel*. - Amsterdam : De Buitenkant, 1992.
- Taylor, Archer & Wm.P. Barlow Jr., *Book catalogues : their varieties and uses*. - 2nd. ed. - Winchester : St. Paul's Bibliographies, 1986. - oorspr. uitg.: Chicago : Newberry Library, 1957.
- Wittmann, Reinhard, *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*. - Wiesbaden : in Kommission bei Otto Harrassowitz, 1984. - Referate des 6. Jahrestreffens des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens vom 21. bis 23. Oktober 1982 in der Herzog August Bibliothek. - (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Band 10).

SUMMARY

The use of book catalogues in historical cartographical research

Old book catalogues mentioning maps, atlases and globes are important sources for historical cartographical research. They offer a quick insight into the size, composition and development of a publisher's stock. It is also possible to place and date a certain product in time. Furthermore, book catalogues often contain additional information on the organisation and production of a publishing house.

Despite these possibilities, there are also some potential dangers. The contents of the catalogues must be studied very critically: it is doubtful whether all the works issued by a publisher can be traced in preserved catalogues. Secondly, the descriptions of the products are mostly abstract, which makes identification difficult. Lastly, information in the catalogues is frequently obsolete.

To overcome these problems, it is advisable to do detailed carto-bibliographical research on extant cartographic material. As such, making a carto-bibliography and studying book catalogues are two complementary activities.

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

**voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament**

- boeken in leer en perkament
 - charters en zegels
 - prenten en tekeningen
 - kaarten en affiches
 - massaconservering
 - vrijblijvende offertes
-
- vacuüm-vriesdrogen

ondersteuning bij calamiteiten

- 24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade

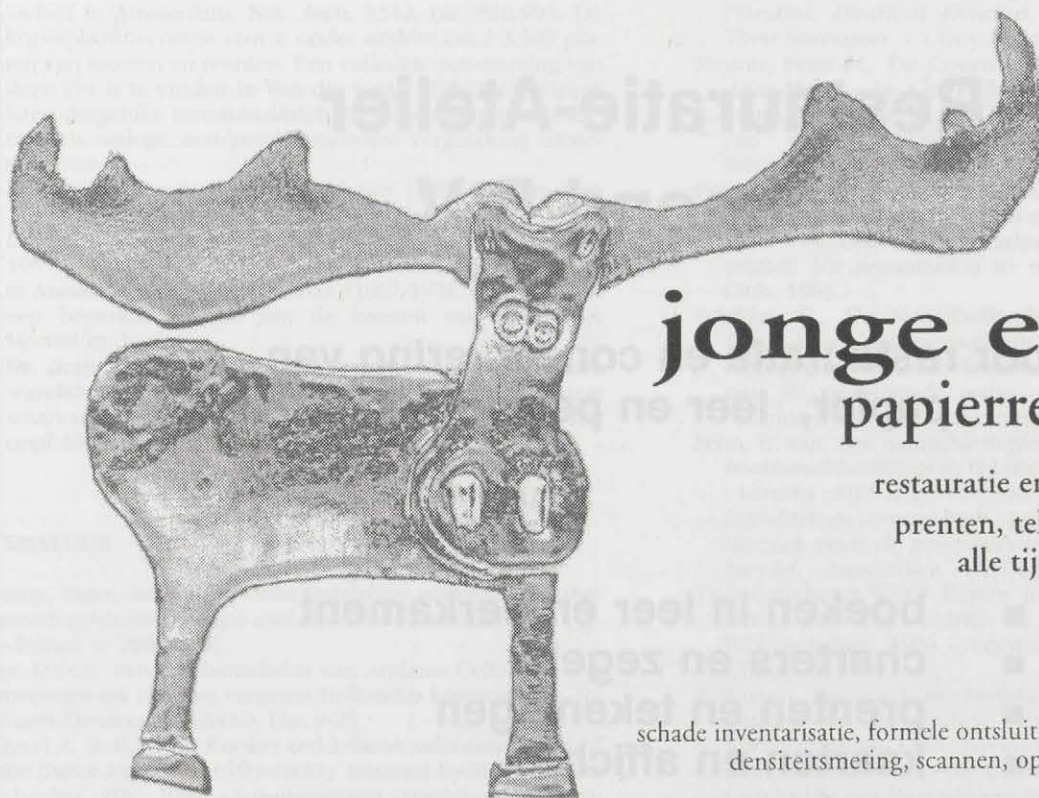
06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl

Internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

jonge eland papierrestauratie

restauratie en conservering van
prenten, tekeningen en foto's
alle tijden, alle formaten

schade inventarisatie, formele ontsluiting van (foto)collecties
densiteitsmeting, scannen, opslaan op andere media
conserveringskopieën

oude looiersstraat 65-67 1016 vh amsterdam t 020 623 79 89 f 020 420 31 38

PROSPECTEN VAN ROTTERDAM, 1500-2000

Deze fraaie uitgave van 25 op ware grootte gereproduceerde gezichten op Rotterdam (70 bladen) met een bijbehorend tekstboek door **P. Ratsma** brengt de prospecten binnen het bereik van de liefhebbers van stadsgezichten.

De 25 geselecteerde prospecten geven een representatief beeld van de periode 1575-1990. Ook zijn een aantal panoramafoto's, vanaf de Laurenstoren (1861) en van de "Kop van Zuid" (1891) opgenomen.

Het tekstdeel (150 pagina's) is geïllustreerd met ca. 90 afbeeldingen.

Een deel van de illustraties is in kleur gedrukt, evenals vijf van de prospecten.

De prospecten bevinden zich in een bedrukte klepmap van 69 x 51 cm.

Formaat prospecten 67 x 50 cm., tekstdeel 29 x 40 cm.

ISBN 90 6469 715 9

f 325,00

**Een uitgave in samenwerking met de
Gemeentelijke Archiefdienst te Rotterdam**

CANALETTO / REPRO-HOLLAND

P.O. Box 107, 2400 AC Alphen aan den Rijn, The Netherlands

De beeldbank van de Brabant-Collectie op internet

De Topografisch-Historische Atlas (THA) van de Brabant-Collectie van de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg is een verzameling van circa 20.000 afbeeldingen betreffende (de geschiedenis van) Noord-Brabant. Het grootste deel van deze afbeeldingen is vervaardigd in de 16de tot en met de 20ste eeuw. De afbeeldingen omvatten een groot scala aan oude en moderne druk- en teken-technieken. Naast de originele afbeeldingen is er - vanwege het documentaire karakter van de collectie - in het verleden ook een groot aantal reproducties opgenomen. Deze zijn bij het hierna te bespreken Elise-project buiten beschouwing gelaten.

De verzameling prenten is onderverdeeld in een vijftal categorieën:

1. Topografische afbeeldingen:

afbeeldingen die een stad of dorp in beeld brengen, bijvoorbeeld plattegronden, afbeeldingen van gebouwen (kerken, fabrieken en dergelijke), stads-, dorps- of landschapsgezichten.

2. Historieprenten:

afbeeldingen van gebeurtenissen in de (grote of kleine) historie van Noord-Brabant, zoals watersnoodrampen, belegeringen of bijvoorbeeld een feestelijke aansluiting op het elektriciteitsnet.

3. Kaarten:

een collectie landkaarten van (delen van) het vroegere Hertogdom Brabant en de huidige provincie Noord-Brabant.

4. Maatschappelijk leven:

hieronder vallen afbeeldingen betreffende het sociale, economische, culturele en huiselijke leven.

5. Portretten:

een verzameling van portretten van personen die op enigerlei wijze voor Brabant van belang zijn geweest.

Het Elise-project

Op 12 februari 1993 ging het zogenaamde Elise-project (Electronic Library Image Service for Europe) van start. Het doel van dit project was een model te ontwikkelen voor een voorziening, die toegang geeft tot geautomatiseerde beeldbanken met fullcolour-afbeeldingen in de bibliotheken in de landen van de lidstaten van de Europese gemeenschap. Aan dit door de Europese Unie gesubsidieerde project werd deelgenomen door het Victoria and Albert Museum te Londen, de Montfort University te Leicester, IBM Scientific UK en de

I. Kuyer is beheerder van de Topografisch-Historische Atlas Brabant-Collectie van de Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg.

Bibliotheek van de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg (KUB).

De reden dat de KUB gevraagd werd aan dit project deel te nemen was dat haar bibliotheek behoort tot de modernste van Europa. Formeel was de taak van de KUB een toepasbaarheidsonderzoek te doen voor een beeldbank van prentmateriaal uit de hierboven besproken THA van de Brabant-Collectie. Echter de KUB wilde niet alleen onderzoeken of de THA elektronisch beschikbaar gesteld kon worden, maar dat ook daadwerkelijk doen.

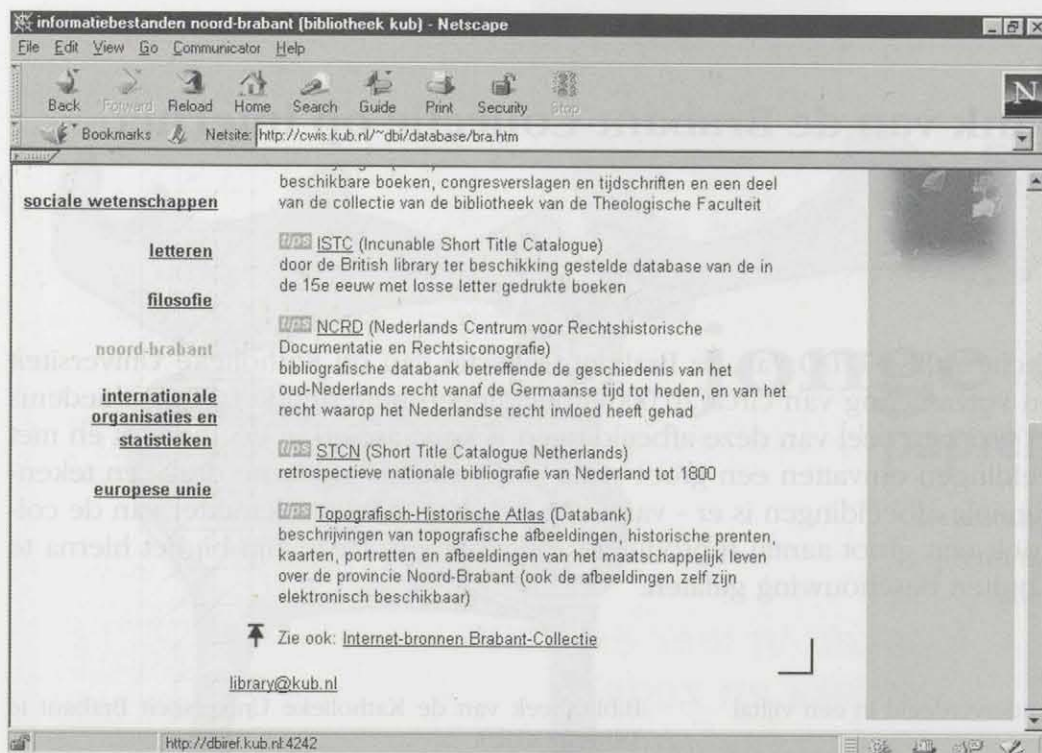
Wat moest er gebeuren?

Alle relevante afbeeldingen in de THA (dat wil zeggen al het materiaal met uitzondering van de reproducties en de prentbriefkaartenverzameling) zijn onder verantwoordelijkheid van het Audiovisueel Centrum van de KUB gefotografeerd. Vervolgens werden deze films door de firma Kodak op photo-cd gezet. Belangrijk was hierbij een goede standaardinstelling voor wat betreft de kleurenweergave te verkrijgen, aangezien een correctie per item - gezien de hoeveelheid - niet haalbaar was. Dit is gebeurd aan de hand van proefopnames van een aantal prenten in gevarieerde kleurenweergave (van harde kleuren tot zeer zacht pastel).

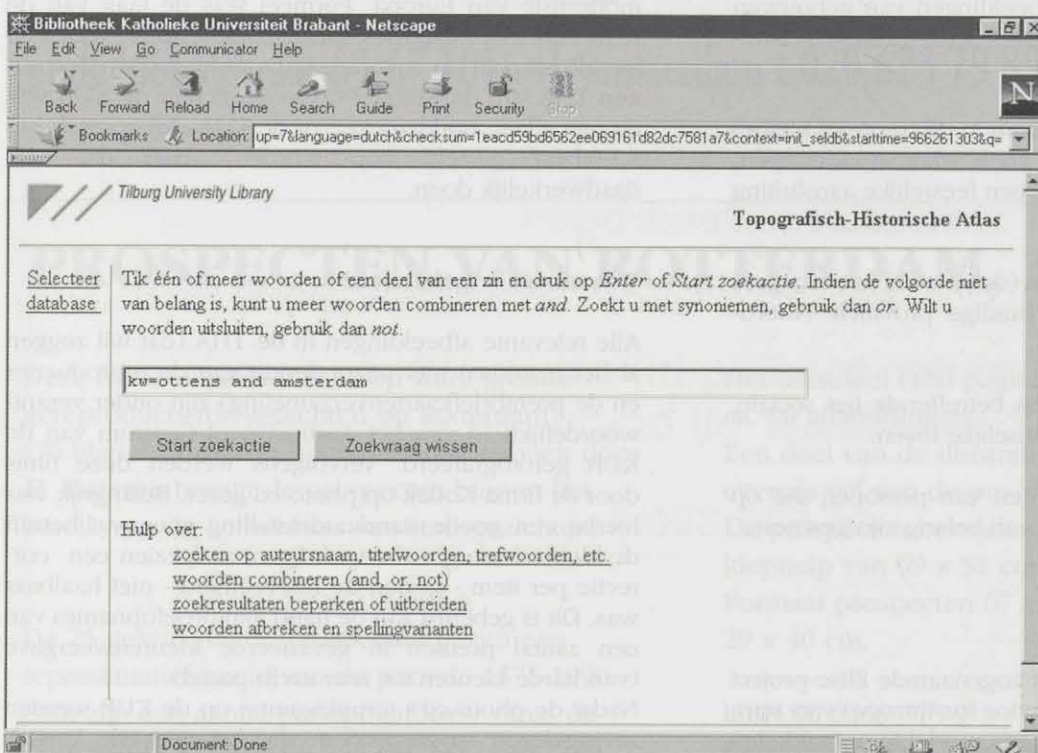
Nadat de photo-cd's terugkwamen op de KUB werden ze ingelezen en verzonden naar het netwerk. Vervolgens moesten de afzonderlijke afbeeldingen gekoppeld worden aan de beschrijvingen in de bestaande database THA. Daartoe werd het unieke nummer van ieder item in de THA (de signatuur) gekoppeld aan het unieke nummer van ieder image (nummer photo-cd en volgnummer image op de photo-cd).

Database Topografisch-Historische Atlas

Zoals hiervoor gezegd, zijn de afbeeldingen gekoppeld aan de beschrijvingen van de afbeeldingen in de database THA. Zoals alle andere informatiebestanden van

1. Het scherm met de informatiebestanden over Noord-Brabant.

2. Het zoekscherm met in dit geval de zoekopdracht 'Ottens and Amsterdam'.

de bibliotheek van de KUB werkt deze database met de Trip text-retrieval software.

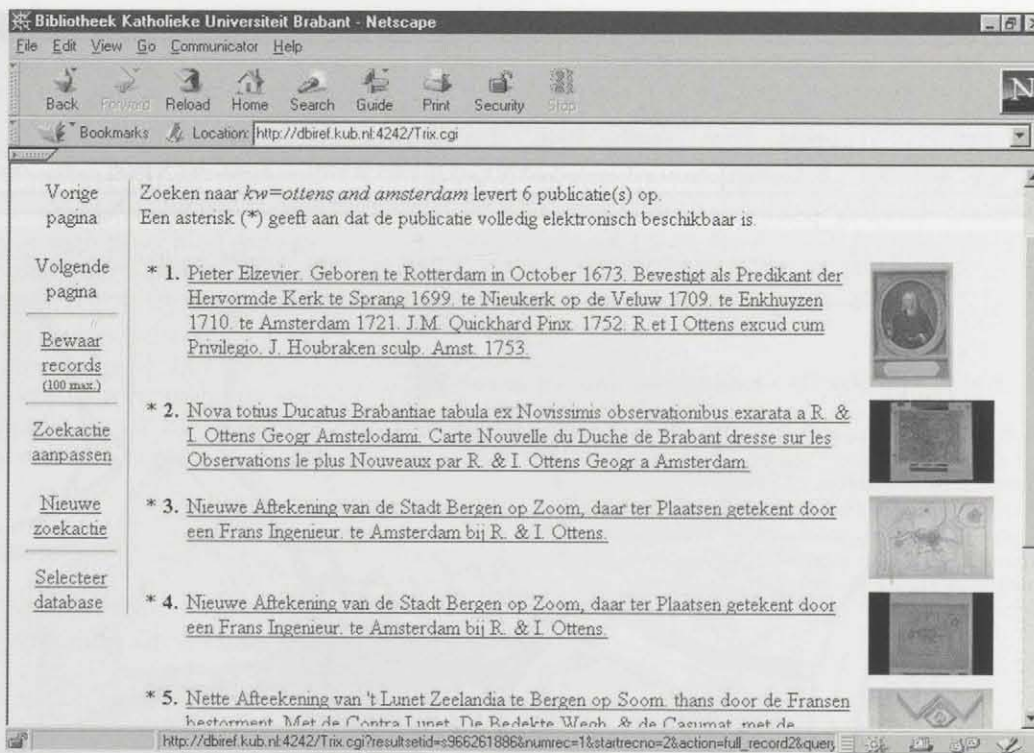
Om de database te kunnen raadplegen moet men de beschikking hebben over:

- een PC, workstation of Macintosh computer (de machine moet in staat zijn op een vlotte manier een web-browser te draaien. Een 386 PC met Netscape 3 (op zichzelf al een zware grafische applicatie) zal slecht presteren, een Pentium zal veel beter presteren);

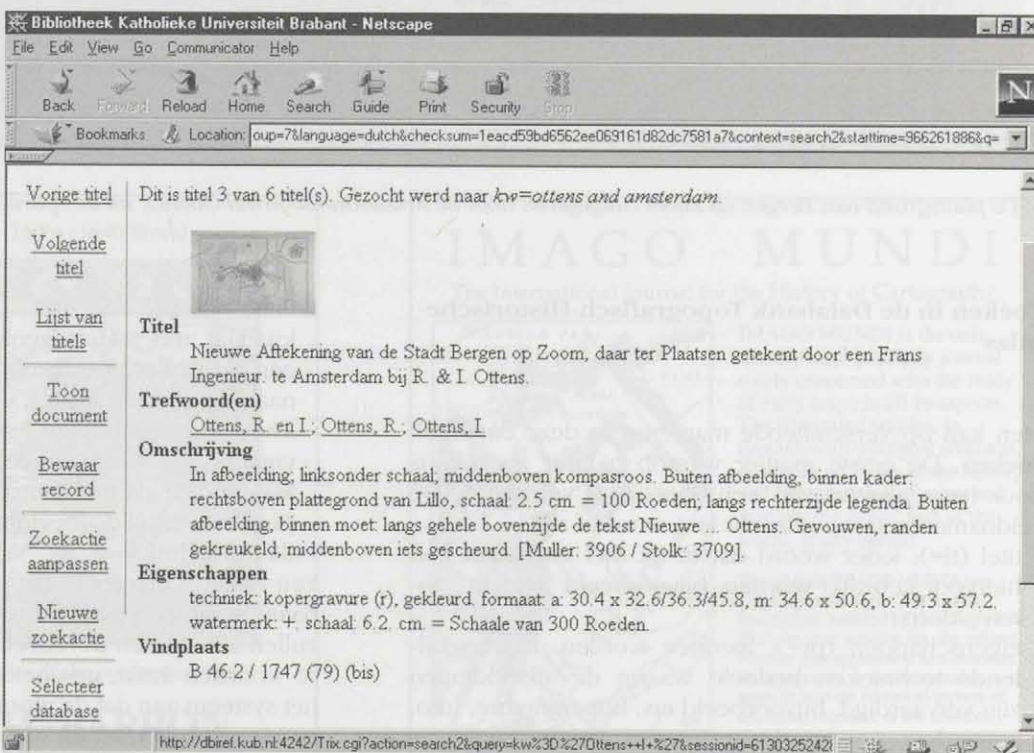
- een grafische WWW-browser (voorbeelden van grafische WWW-browsers zijn Netscape (vanaf versie 2.0), Mosaic en Microsoft Internet Explorer). De browser hoeft niet geschikt te zijn voor frames of Javascript.
- een internet-aansluiting, aangezien de database beschikbaar is gesteld via het World Wide Web. Het is niet mogelijk in te bellen in de databases.

Op pagina <http://cwis.kub.nl/~dbi/extern/login.htm> staan technische aanwijzingen, die van toepassing zijn

3. De lijst met zoekresultaten.

4. De volledige titelbeschrijving van één van de zoekresultaten.

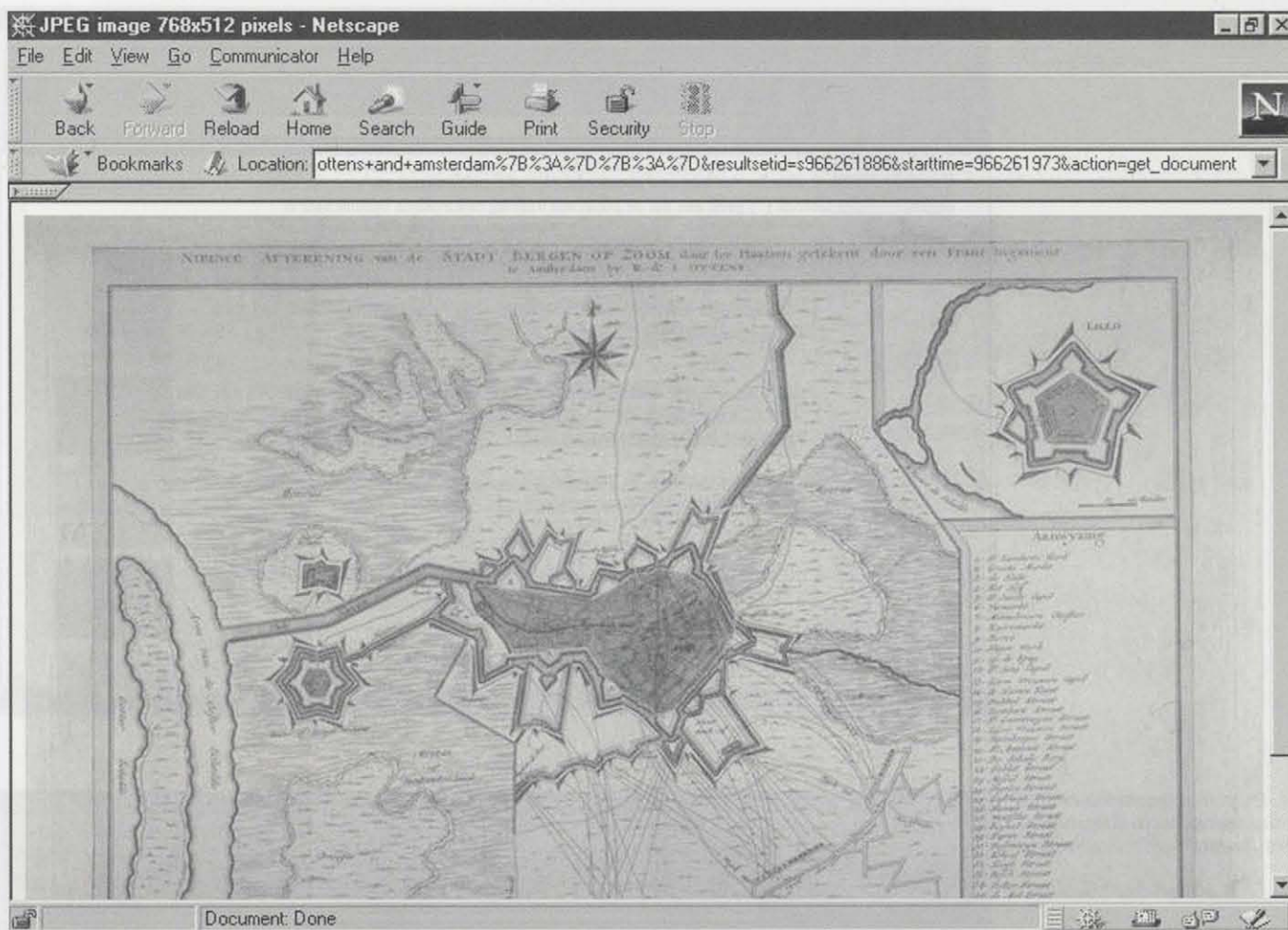
als men van buiten de universiteit wilt inloggen in de informatiebestanden.

Om in de databestanden te komen zijn er twee mogelijkheden. Men gaat naar:

- of de *homepage van de KUB-bibliotheek* (<http://cwis.kub.nl/~dbi>) en van daaruit naar de informatiebestanden. U kunt die bereiken door de volgende stappen nemen: gebruikers Brabant-Collectie - zoeken in de Brabant-Collectie - zoeken in de KUB

bibliotheek - zoeken naar afbeeldingen - en (op twee achtereenvolgende schermen) Topografisch-Historische Atlas

- of *rechtstreeks naar de pagina met informatiebestanden* (<http://cwis.kub.nl/~dbi/database>). Hier kiest men voor lijst op onderwerp - Noord-Brabant - en (op twee achtereenvolgende schermen) Topografisch-Historische Atlas (zie afbeelding 1).

5. De plattegrond van Bergen op Zoom (uitgegeven door de Amsterdamse firma Ottens), na de opdracht 'Toon document'.

Zoeken in de Databank Topografisch-Historische Atlas

Men kan op verschillende manieren in deze databank zoeken. De eerste manier waarop u kunt zoeken, is door het opgeven van een specifieke veldnaam. De veldnamen waarop gezocht kan worden zijn:

- titel (ti=): ieder woord dat in de titel voorkomt kan hiervoor gebruikt worden, bijvoorbeeld 'gezicht', 'toren', 'dorp';
- eigenschappen (pr=): hiermee worden de verschillende technieken bedoeld waarin de afbeeldingen zijn vervaardigd, bijvoorbeeld ets, kopergravure, foto, aquarel;
- beschrijving (de=): bij gebruik van deze veldnaam wordt gezocht in het annotatieveld;
- trefwoord (kw=): als trefwoord zijn opgenomen namen van steden, dorpen en gehuchten, namen van afgebeelde personen, namen van makers en uitgevers van de afbeeldingen (fotografen, tekenaars, etsers, instellingen en dergelijke) en - voor wat betreft de topografische afbeeldingen - de onderwerpen zoals deze in het systematische indelingsschema voorkomen (zie afbeelding 2). Dit laatste zal in de loop van 1999 ook voor de afbeeldingen van het maatschappelijk leven gebeuren.

Enkele voorbeelden zijn:

- kw=laat and 's-Hertogenbosch: levert alle afbeeldingen op van 's-Hertogenbosch, gemaakt door kunstenaar Hendrik de Laat;
- kw=Roosendaal: deze zoekactie levert alle beschrijvingen op van afbeeldingen, die het woord Roosendaal als trefwoord hebben gekregen;
- pr=ets levert alle afbeeldingen op, die gemaakt zijn in de ets-techniek.

Een tweede manier is het niet opgeven van een veldnaam waarop gezocht moet worden. Op dat moment zullen alle velden doorzocht worden. Als men meerdere woorden intikt, gescheiden door spaties, dan neemt het systeem aan dat de woorden alle in een beschrijving moeten voorkomen en wel in de aangegeven volgorde. Men kan echter ook de woorden combineren met 'and', 'or' en 'not'. Bij keuze voor 'and' krijgt men alle beschrijvingen waarin beide woorden voorkomen, ongeacht de plaats in de beschrijving. De volgorde waarin de woorden in de beschrijving voorkomen is hierbij niet meer van belang (bijvoorbeeld Tilburg and Spilman). Met 'or' geeft men alle beschrijvingen, waarin een of meerdere van de woorden voorkomen (bijvoorbeeld eten or leuren), bij het gebruik van 'not' komt alleen het eerste woord voor in de beschrijving en niet het tweede woord (bijvoorbeeld Eindhoven not Suurland).

Resultaat van het zoekwerk

Indien men volgens bovenstaande procedure resultaat heeft verkregen, dan krijgt men een lijst met verkorte titels op het scherm (zie afbeelding 3). Van de afbeeldingen die in gedigitaliseerde vorm beschikbaar zijn vindt men rechts naast deze titels een zogenaamd 'postzegelplaatje'. Om deze full screen te zien moet men eerst de volledige titelbeschrijving oproepen (zie afbeelding 4). Vervolgens gaat u links naar 'Toon document'. Door deze tekst aan te klikken krijgt men de afbeelding groot op het scherm te zien (zie afbeelding 5). Het voordeel van de 'postzegelplaatjes' is dat men reeds bij de verkorte titels een - zij het globale - indruk kan krijgen of de betreffende afbeelding is wat men zoekt.

Afdrukken van de afbeeldingen

Binnen de bibliotheek van de KUB is het mogelijk een reproductie te laten maken op fotokwaliteit. Daartoe is

een Kodak ds 8650 PS Color Printer aangeschaft. Uiteraard is het ook mogelijk op meer eenvoudige printers afbeeldingen uit te printen; het resultaat zal dan echter geen fotokwaliteit hebben.

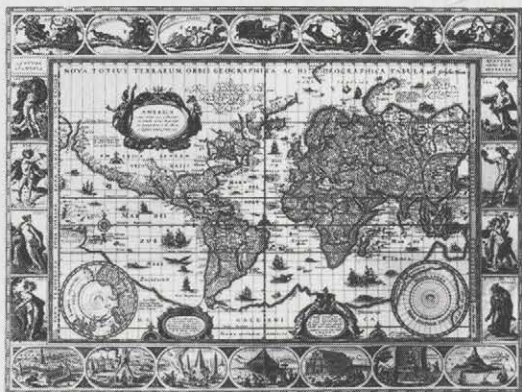
De afdrukken, die vervaardigd worden binnen de bibliotheek, worden rechtstreeks vanaf de photo-cd gemaakt. Het programma waarmee gewerkt wordt is Adobe Photoshop 4.0.

SUMMARY

The Image Bank of the Brabant-Collectie on internet

Tilburg University has produced a full colour image bank as part of ELISE (Electronic Library Image Service for Europe), a European project with the objective of providing an information service containing both text and images that can be made available to institutions and researchers using high speed communications networks. 13.000 images of historical maps and pictures of Noord-Brabant are stored in a database, freely accessible to everyone by internet (<http://cwis.kub.nl/~dbi/database/>).

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World

"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON

Antique Map Specialist

P.O. BOX 67
SEVENOAKS
KENT - TN13 3WW
ENGLAND

Tel & Fax: +44-(0)1732-742558
e-mail: barron@centrenet.co.uk
website: <http://www.barron.co.uk>
VAT Reg No GB 602 6465 60

IMAGO MUNDI

The International Journal for the History of Cartography

IMAGO MUNDI is the only international scholarly journal solely concerned with the study of early maps in all its aspects. The illustrated articles, in English with trilingual abstracts, deal with all facets of the history and interpretation of maps and mapmaking in any part of the world, at any period.

The original IMAGO MUNDI was Columbus's favourite text. Let its descendant, founded by Leo Bagrow in 1935, be your window into the subject, whether you approach it as a historian of cartography or are interested in how maps fit into the historical aspects of art, ideas, literature or the sciences.

Contents

Current issues comprise approximately 250 pages (30 x 21cm), with illustrations. Each annual volume includes:

- Articles (about ten per issue)
- Book reviews; and notices of books received
- Bibliography (with indexes of authors, places and subjects)
- Chronicle (personal and institutional news, conferences, exhibitions, map sales and acquisitions)
- Reports, notices and obituaries

All articles are refereed. IMAGO MUNDI is published each summer.

Subscribing to IMAGO MUNDI

The cost of the annual volumes to personal subscribers is as follows:

Vols 43 (1991) onwards £30 (US\$60)
Vols 27-42 £25 (US\$50)

Prices are inclusive of surface postage.

Some of the first 26 volumes remain in print. For details please write to the Honorary Treasurer at the address below.

To order send £30 (US\$60) to the Secretary/Treasurer, IMAGO MUNDI, c/o The Map Library, The British Library, 96 Euston Road, St Pancras, London NW1 2DB.

For more details of IMAGO MUNDI see: <http://www.ihinfo.ac.uk/maps/imagomundi/html>

Restauratieatelier Paul Peters B.V.

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.
is lid van de VeRes, de VAR en de IADA
(International Association of
Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf **Iris Antique Globes**
verkoopt historisch belangrijke en
decoratieve globes uit het midden van
de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.paulpeters.demon.nl maakt u
kennis met een keuze uit de steeds
wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Weverweg 9, 6961 KM Eerbeek.
Telefoon: 0313 65 44 66, fax: 0313 65 58 82.

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl
Varia is ook te raadplegen op internet: <http://www.maphist.nl/ct/varia.htm>

Tentoonstelling *Wereldwijs. Wetenschappers rond Keizer Karel*

Tot en met 3 december 2000 vindt in het Stedelijk Museum te Leuven de tentoonstelling *Wereldwijs. Wetenschappers rond Keizer Karel* plaats. Deze tentoonstelling vertelt het intrigerende verhaal van bekende en minder bekende geleerden, die in een scharnierperiode van de geschiedenis de contouren van een nieuw wereldbeeld uittekenden. Centraal staat de beweging rond de Leuvense universiteit, waar humanisten en theologen, wiskundigen en medici, instrumentenbouwers en geografen hun visie op de nieuwe samenleving ontwikkelden. Het universitaire milieu was de plaats, waar geleerden uit heel Europa nieuwe inzichten uitwisselden en grensoverschrijdende discussies voerden en waar hervormers en behoudsgezinden elkaar ontmoetten. Voor Keizer Karel was de universiteit een waardevol kenniscentrum, maar ook een machtig instrument in de legitimatie van politieke standpunten. De tentoonstelling wil de bezoeker een indringende kijk bieden op de complexe relatie tussen wetenschap, universiteit en samenleving en een historisch verantwoord inzicht bieden in 16de-eeuwse vraagstellingen over de wereld en de plaats van de mens daarin.

De tentoonstelling brengt belangrijke stukken uit alle wetenschapsdisciplines bijeen. Uit binnen- en buitenland komt een prachtige collectie van anatomische en botanische platen, handschriften, boeken en prenten, globes en kaarten, astronomische instrumenten en astrologische kalenders. Een reeks grote en kleine meesterwerken van kunst en ambacht illustreert de ambitieuze zoektocht van de wetenschap naar een nieuwe mens in een nieuwe wereld. Alle grote namen, zoals Erasmus, Vives, Vesalius, Mercator en Dodoens, zullen vertegenwoordigd zijn met bekende, maar ook recent ontdekte stukken. Daarnaast zullen nu minder algemeen bekende, maar in hun tijd internationaal befaamde geleerden voor het voetlicht gebracht worden.

Enkele stukken waren nog niet eerder in België of Nederland te zien, zoals het astrolabium van Mercator uit Brno en zijn horoscoopschijf uit Basel, een reeks aquarellen van Konrad Gessner die in relatie staan tot de tuin van de geleerde Antwerpse apotheker Peeter van Coudenberghe, of het miniatuurportret van Erasmus uit de befaamde collectie van de Duke of Buccleuch. Veel aandacht zal uitgaan naar de pioniers van de kartografie en de instrumentenmakers. Zo zal na lange tijd het enig bekende exemplaar van Gemma Frisius' hemelglobe weer in Leuven te zien zijn, evenals de eerste werken van Mercator: de globes, de eerste wereldkaart en de Palestinakaart. Instrumentenmakers als Arsenius, Zeelst, Gemini, Piquer, Valerius en Motter zijn vertegenwoordigd met belangrijke stukken.

Ter gelegenheid van de tentoonstelling verschijnen er een rijk geïllustreerd tentoonstellingsboek en een wetenschappelijke catalogus met bijdragen van onder andere Steven Vanden Broecke over de Leuvense wiskunde en astrologie en van Koenraad Van Cleempoel over de instrumentenmakers.

Toegangsprijzen: individuele bezoekers 300 BEF; groepen 150 BEF (min. 15 pers.); school- en studentengroepen 100 BEF (min. 15 pers.); Kinderen tot 12 jaar gratis (onder begeleiding van hun ouders).

Rondleidingen: groepen 2.000 BEF; school- en studentengroepen 1.500 BEF (max. 20 personen; Nederlands, Frans, Duits, Engels; reservering verplicht: 0032-(0)16-224564.

Openingstijden: dinsdag-donderdag: 9.30-17.30 uur; vrijdag 9.30-21.30 uur; zaterdag en zondag 13.30-18.30 uur. Gesloten op 1 november.

Voor meer informatie: Tentoonstellingssecretariaat; Savoyestraat 6; 3000 Leuven. Telefoon: 0032-(0)16-224564 Fax: 0032-(0)16-238930.

Tentoonstelling *Globaal bekeken; de wereld rond in Zutphen*

Van 16 december 2000 tot en met 25 maart 2001 is in het Stedelijk Museum Zutphen de tentoonstelling *Globaal bekeken; de wereld rond in Zutphen* te zien. Deze expositie wordt gehouden rond een globe van de eerste Amsterdamse globe-maker Jacob Floris van Langren. Deze werd in 1608 verkocht aan de stad Zutphen door de zoon van de maker, Arnold Floris van Langren, voor 60 Carolusguldens. Op de tentoonstelling zal nog een vergelijkbare Van Langren-globe uit 1612 te zien zijn. Deze is afkomstig uit het Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam. Dit zijn twee van de vijf Van Langren-globes, die zich nog in Nederlandse openbare collecties bevinden. Ook is een recent gerestaureerde hemelglobe van Hondius/Veen uit Amsterdam te bezichtigen. Verder wordt aandacht besteed aan het productieproces van de 17de-eeuwse globes.

De globe is eveneens een thema in de schilderkunst van de 17de eeuw. De globe komt onder andere voor op zogenaamde Vanitas-stillevens, op portretten van wetenschappers (de 'homo universalis' en natuurlijk de geograaf) en portretten van gezaghebbers (als teken van hun grote macht). Voorbeelden hiervan, afkomstig uit diverse Nederlandse musea en particuliere collecties worden op de expositie getoond. Het gaat hierbij om schilders als Edwaert Collier, Michiel van Musscher, Hermannus Collenius en Giovanni Moreelse en een aantal anonieme Noord-Nederlandse meesters. Voorts zijn bijzondere (topografische) tekeningen van Zutphen uit de collectie van het Stedelijk Museum te zien van onder meer Jan de Beijer, Abraham van Beerstraten en Johannes Jelgershuis. Ze worden gecombineerd met werken van dezelfde makers uit collecties van andere musea en uit particuliere verzamelingen. Ook zullen stadsplattegronden, kaarten en Zutphense stadsgezichten uit eigen collectie te zien zijn en enkele vroege atlanten uit de oude Stedelijke Bibliotheek van Zutphen (waaronder Bertius en Blaeu).

Het Stedelijk Museum Zutphen is gevestigd aan de Rozengracht 3 te Zutphen. Het is van dinsdag tot en met vrijdag geopend van 11.00 tot 17.00 uur en op zaterdag en zondag van 13.30 tot 17.00 uur (Eerste Kerstdag en Nieuwjaarsdag geslo-

ten). Voor meer informatie kunt u bellen met de conservator, Christiaan te Strake. Telefoon: 0575-516878.

Tentoonstelling Karel V en de Blijde Incomste der Renaissance

Van 17 november 2000 tot en met 28 januari 2001 wordt in Museum Spaans Gouvernement te Maastricht de tentoonstelling *Karel V en de Blijde Incomste der Renaissance* worden gehouden. Met deze expositie staat het museum stil bij het 500ste geboortjaar van Karel V. Deze heeft tijdens zijn regeerperiode (1515-1555) de stad Maastricht diverse malen bezocht. Karel V had, als hertog van Brabant, het privilege om tijdens zijn bezoek aan Maastricht zijn intrek te nemen in het Spaans Gouvernement.

De tentoonstelling plaatst deze bezoeken van hem in een historisch perspectief. De bouwgeschiedenis wordt belicht, waardoor de relatie met Karel V geïllustreerd wordt. Tevens wordt aandacht geschonken aan het wereldbeeld in de 16de eeuw en Karels wereldrijk.

Het Museum Spaans Gouvernement is gevestigd aan het Vrijthof 18 te Maastricht. Voor meer informatie: tel.: 043-3211327; e-mail: museum.spaans.gouvernement@wxs.nl

Nieuw hoofd dienstverlening Rijksarchief Noord-Brabant

Per 1 mei 2000 is Gineke van Ree (52) het nieuwe hoofd Externe Dienstverlening van het Rijksarchief in Noord-Brabant. Zij volgt daarmee Adri van Vliet op, die een functie buiten het archiefwezen heeft aanvaard. Van Ree is nu onder meer verantwoordelijk voor de totale dienstverlening in de studiezalen, de organisatie van cursussen, open dagen, educatie- en automatiseringsprojecten, communicatie en externe contacten. In het recente verleden promoveerde zij op het proefschrift *De grensgebieden in het noordoosten van het hertogdom Brabant ± 1200-1795*.

Verslag studiedag NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie te Utrecht op 16 juni 2000

Met het thema 'Kartografie en kunst' kun je vele kanten op. Dat beseftte ook de NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (WGK), toen zij in het najaar van 1999 besloot om een studiedag aan dit onderwerp te wijden. Het lag in de bedoeling om toch vooral de kruisbestuiving tussen de historische kartografie en de kunsthistorie te benadrukken. In de loop van 2000 werden dan ook verscheidene potentiële

sprekers uit beide disciplines benaderd met de vraag of zij aan de komende studiedag van de WGK een bijdrage wilden leveren. Helaas bleken met name de vertegenwoordigers van de kunsthistorische tak om uiteenlopende redenen aan deze oproep geen gehoor te kunnen geven. Desondanks wist de WGK voor haar 21ste studiedag weer een uitgebalanceerd programma in elkaar te draaien, dat recht deed aan de veelzijdige aspecten van het thema.

Het in grote getale toegestroomde publiek - ruim tachtig bezoekers - kon zich op vrijdagochtend 16 juni 2000 in het Transitorium I van de Universiteit Utrecht opmaken voor maar liefst zes lezingen. Mr. H.J. Nalis beet het spits af met een bijdrage over de beroemde graveursfamilie Van Deutecum (Doetinchem). Deze familie vindt zijn oorsprong in de 16de eeuw. De stamvader, Jan ter Heghe, was glasmaker van beroep. Glasmakers kwamen regelmatig in aanraking met prenten, die zij als voorbeeld gebruikten. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Joannes van Deutecum - zoon of kleinzoon van Ter Heghe - van glasmaker uitgroeide tot graveur. In het derde kwart van de 16de eeuw werkte hij samen met zijn broer Lucas. Ze vervaardigden ornamentprenten en kaarten, meestal geëtst of gegraveerd, een enkele houtsnede daargelaten. Aan de hand van tal van voorbeelden illustreerde Nalis dat de Van Deutecums bovenal 'reproductiegraveurs' waren. Alleen met betrekking tot de decoratieve elementen in het kaartbeeld waren zij mondjesmaat origineel. Meer origineel heetten de Van Deutecums te zijn in het letteren van kaarten en prenten. Vanaf 1570 ontwikkelden zij een eigen stijl met mooie ronde letters. Nalis besprak tot slot nog enkele praktische problemen, die ontstonden tijdens het beschrijven van de kaarten en de prenten van de Van Deutecums voor de *Hollstein*-reeks. Onder meer kwam hij een koperplaat van een prent tegen, waarvan geen enkele afdruk bewaard is gebleven. Met behulp van een spiegel kon Nalis deze echter toch beschrijven en uiteindelijk in de catalogus opnemen.

Tweede spreker op de studiedag was drs. E. de Groot, die inging op de functie en betekenis van de welbekende *Atlas Blaeu-Van der Hem*. Deze 46-delige verzamelatlas, gebaseerd op Blaeus *Atlas Maior*, werd tussen 1658 en 1678 samengesteld door de Amsterdamse patriciër Laurens van der Hem. Momenteel bevindt de atlas zich in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen. Aanvankelijk werd door kunsthistorici gedacht dat Van der Hem geheime VOC-kaarten in het bezit had. Recentelijk onderzoek heeft uitgewezen dat deze kaarten hooguit exclusief waren. Van der Hem was een verzamelaar pur sang: voor hem bezaten de kaarten geen enkele wetenschappelijke, strategische of economische waarde. Wel geeft de verzameling blijk van Van der Hems *curiositas*.

Uit banden van prof. dr. G. Schilder (l) ontvingen L. den Engelse (r) en P. Schotsman de Caert-Thresoorprijs 1999 (foto: Marco van Egmond).

De Rector Magnificus van de Universiteit Utrecht, prof. dr. H. Voorma (r), was trots op het feit dat hij de bezitter werd van het eerste exemplaar van deel VI van prof. dr. G. Schilders 'Monumenta Cartographica Neerlandica' (foto: Marco van Egmond).

ofwel zijn drang naar universele kennis. Goede voorbeelden daarvan zijn volgens De Groot de legenda's met plaatsaanduidingen en andere bijzonderheden, die Van der Hem vaak aan de tekeningen toevoegde. Van der Hem was trots op zijn eigen atlasproject, dat hij een 'volstrekt eerbare ontspanning' noemde. De atlas was dus zijn visitekaartje. Daarbij ging het hem niet zozeer om vertoon van rijkdom, als wel om vertoon van beschaving. Aan de totstandkoming van de atlas is vijftig jaar gewerkt. Eerst begon Van der Hem met het aanleggen van een verzameling topografische tekeningen, vervolgens ging hij over tot de aanschaf en bewerking van een *Atlas Maior*. Beide zaken werden daarna, tussen 1664 en 1672, samengevoegd. Uiteindelijk volgde nog een fase van perfectionering en verdieping. 'In plaats van een op de buitenwereld gericht teken van eer en waardigheid, ging de atlas fungeren als een monument van en voor de familie Van der Hem', aldus De Groot. Na Van der Hems overlijden in 1678 stopte het werk aan de atlas. Uiteindelijk werd deze verkocht en de nog onvoltooide delen werden zonder enige toevoeging ingebonden. De atlas, zoals die nu in Oostenrijk bewaard wordt, weerspiegelt dus nog maar gedeeltelijk de oorspronkelijke intenties van de verzamelaar.

In de derde lezing van de studiedag gaf drs. T. Goedings een overzicht van het werk van Dirck Jansz. van Santen. Van Santen was de beroemdste kleurder of 'afzetter' van het 17de eeuwse Nederland. Hij was bijvoorbeeld verantwoordelijk voor de fraaie kleuring van de al eerdergenoemde *Atlas Blaeu-Van der Hem*. Ook de kleuring van vele andere (verzamel)atlassen en aanverwante werken kunnen aan Van Santen worden toegeschreven. Stilistisch gezien onderscheidde hij zich vooral van zijn tijdgenoten door de rijkelijke toepassing van goud. Op kaarten gebruikte hij dit goud niet alleen voor de decoraties en cartouches, maar ook voor delen van de topografie. Van Santen paste zijn techniek altijd aan aan de soort gravure: paskaarten met grote vlakken behandelde hij bijvoorbeeld transparant, terwijl de wapenschilden en cartouches zwaarder werden aangezet. Naast de kleuring van afzonderlijke kaarten, behoorde ook de opmaak van een verzamelatlas tot een uniform geheel tot het werk van Van Santen. Prenten en kaarten werden op het kader uitgeknipt en opgeplakt op een bepaald formaat papier. Door middel van een gouden of gele binnenrand en een rode buitenrand kreeg de prent of kaart een haast onzichtbaar verloop naar het boekpapier. Indien nodig, vergrootte Van Santen de afbeelding door er bijvoorbeeld een stuk lucht bij te schilderen. Middels talrijke dia's bood Goedings een boeiende kijk op het fantastische werk van Van Santen.

Het verhaal van Goedings werd gevolgd door een lezing van

dr. R.H. van Gent over de 17de-eeuwse Hollandse kosmograaf Andreas Cellarius in het algemeen en zijn hemelatlas *Harmonia Macrocosmica* in het bijzonder. Tot voor kort was er over het leven van Cellarius zo goed als niets bekend. Dankzij onderzoek naar genealogie en archieven is de mist rond zijn persoon wat opgetrokken. Zo schetste Van Gent verschillende levensfasen, waaronder Cellarius' verblijven in Amsterdam, Den Haag en Hoorn. Ook de geschiedenis van zijn hemelatlas, die vanaf 1660 verscheen, passeerde de revue. Uiteraard vestigde Van Gent de meeste aandacht op de inhoud en decoraties van de 29 platen van de atlas. Zonder uitzondering zijn dit schitterend gekleurde en gegraveerde voorstellingen van wereldstelsels, projecties, sterrenbeelden en dergelijke. Het is niet altijd even eenvoudig om de voorbeelden voor de decoraties te achterhalen. De titelplaat van de *Harmonia Macrocosmica*, die de muze Urania in het gezelschap van voornamelijk sterrenkundigen verbeeldt, wordt in elk geval in belangrijke mate ontleend aan de titelplaat van de *Tabulae Motuum Coelestium Perpetua* van de Zeeuwse sterrenkundige Philips Lansbergen. Daarnaast stipte Van Gent een afbeelding aan van een groepje sterrenkundigen met telescoop op een plaat van het zuidelijk halfrond, dat is overgenomen van een gravure in de *Selenographia* van de Poolse sterrenkundige Hevelius. Uitgebreide informatie over Cellarius is overigens te vinden in een artikel van Van Gent, dat in het eerste nummer van de 19de jaargang (2000) van *Caert-Thresoor* verscheen.

Onderdeel van de studiedag betrof ook het uitreiken van de Caert-Thresoorprijs. Het winnende artikel in het jaar 1999, *Vier kaarten van de Noord-Hollandse polders Noordeindermeer en Sapmeer* (*Caert-Thresoor* 18.4 (1999), blz. 83-88), was van de hand(en) van L. den Engelse en P. Schotsman. Zij kregen de prijs van 1.000 gulden overhandigd door prof. dr. G. Schilder. Laatstgenoemde hield, na een goed verzorgde en gezellige lunch in het Educatorium, als vijfde spreker tevens een betoog over de ontwikkeling van decoratieve randen op Nederlandse wandkaarten uit de 16de en 17de eeuw. De vroegste wandkaarten met dit soort randen verschenen in de Zuidelijke Nederlanden. De oudste is van Mercator, namelijk de kaart van het Heilige Land uit 1537. Tot circa 1570 werden vooral arabesken en grotesken in de decoraties gebruikt. Deze waren ontleend aan reeds bestaande grafische motieven. Later, ten tijde van de Amsterdamse hegemonie op kartografisch gebied, maakte ook een andere vorm van randversiering opgang. Bij de restauratie van het enig bekende exemplaar van Plancius' wereldkaart van 1592 kwam onder de smalle rand met moresken een Spaanse tekst in veertien kolommen tevoorschijn. Deze tekst wordt - en dat is het op-

De tentoonstelling in de kaartenzaal van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen trok veel belangstelling (foto: Marco van Egmond).

vallende - onderbroken door afbeeldingen van recent ontdekte dieren en planten. Rond 1604 liet Blaeu de kaart van Plancius nagraveren en breidde hij de kaartrand uit met personificaties van de vier werelddelen. De wandkaarten van Cornelis Claesz. kregen sierranden met historische gebeurtenissen en informatie over vreemde landen. Hadden de vroegste decoratieve randen nog weinig relatie met het kaartbeeld, aan het einde van de 16de eeuw gingen zij daarmee in direct verband staan. Grote initiatiefnemer van dit type was Jodocus Hondius. Zijn kaarten met rijk versierde randen stonden aan het begin van een artistieke ontwikkelingsfase, die zijn hoogtepunt in de Amsterdamse kaartproductie van de 17de eeuw zou bereiken. Schilder liet ter illustratie enkele mooie dia's zien van bijvoorbeeld decoratieve randen met kostuumfiguren en stadsgezichten. In tegenstelling tot de 16de eeuw maakten de uitgevers in de 17de eeuw ook gebruik van originele ontwerpen door bijvoorbeeld David Vingboons.

Laatste spreker van de studiedag was dr. D. Blonk. Hij behandelde de geografische en decoratieve aspecten van de kaarten van Holland. In de tweede helft van de 16de eeuw was de rolwerkartouche het belangrijkste decoratieve element op kaarten, zoals die van Ortelius en Mercator. Dergelijk rolwerk komt ook voor als titelblad en zelfs als muurschildering. De volgens Blonk mooiste kaarten van Holland zijn die met randversiering. Hij noemde onder andere de kaart van Blaeu uit 1608 en de *Leo Hollandicus* van Claes Jansz. Visscher uit 1622 (eerste staat). De decoraties op deze kaarten zijn deels overgenomen en deels origineel. De opkomst van de Franse kartografie in het midden van de 17de eeuw heeft zijn weerslag gehad op de decoratieve aspecten van het kaartbeeld. In het algemeen werd van decoraties spaarzamer gebruik gemaakt en waren ze wat meer sober. Blonk noemde als voorbeelden de kaarten van Holland door Sanson/Jaillot, Mortier, Nicolaas Visscher II, Homann en Van der Aa. Naast cartouches en randversieringen ging Blonk tot slot ook in op het gebruik van wapens als decoratief element op kaarten. Zo kan men wapens aantreffen van de landsheer, van de opdrachtgever of van de provincie.

Na de lezingen vond de aanbidding plaats van het eerste exemplaar van deel VI van prof. dr. G. Schilders *Monumenta Cartographica Neerlandica* aan prof. dr. H. Voorma, Rector Magnificus van de Universiteit Utrecht. In dit deel staan - heel toepasselijk - de kaarten met decoratieve randen centraal, die vanaf het einde van de 16de eeuw in Amsterdam op de markt kwamen. Voorma was bijzonder verguld met het werk, dat hij

ontving uit handen van de auteur. Tot het boek behoort overigens ook een band met 95 op ware grootte gefacsimileerde kaarten. Deze facsimile's konden allemaal bewonderd worden op een tentoonstelling in de kaartenzaal van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen. Tevens waren hier enkele originele kaarten van Holland en hemelkaarten van Cellarius te bezichtigen. Met de traditionele borrel in de faculteitszaal werd de studiedag op gepaste wijze afgesloten. De lezingen, die tijdens deze dag zijn gehouden, zullen op niet al te lange termijn worden gepubliceerd in de *NVK-Publikatiereeks*.

Marco van Egmond

Cursus Historische Kartografie

Voor geïnteresseerden bestaat de mogelijkheid deel te nemen aan de cursus Historische Kartografie.

Doel: Inleiding in de geschiedenis van de kartografie met het streven de verscheidenheid van het vak tot uitdrukking te brengen. Daarbij worden aspecten behandeld, die reiken van de cultuurhistorie tot de landschapskunde en van de zeevaart tot de kunst. De colleges gaan vergezeld van diaserieën en uitgebreide tentoonstellingen, alsmede excursies naar belangrijke kaartenverzamelingen.

Tijd: Van 29 november 2000 tot en met 14 februari 2001, elke woensdagmiddag van 14.00 tot 17.00 uur.

Plaats: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht, Kaartenzaal.

Docent: Prof. dr. G. Schilder

Kosten: f 400,- (excl. excursies)

Aanmelding: Prof. dr. G. Schilder, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen - Kartografie, Universiteit Utrecht, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, tel. 030-2532051, b.g.g. 030-2534401. Fax 030-2540604. E-mail: g.schilder@geog.uu.nl

Tentoonstelling Tot op de bodem

Dit jaar bestaat de Dienst der Hydrografie van de Koninklijke Marine 125 jaar. Ter gelegenheid van dit heuglijke feit is in het Mariniersmuseum der Koninklijke Marine de tentoonstelling *Tot op de bodem* ingericht. Op deze expositie, die loopt tot 2 maart 2001, wordt de geschiedenis van de Dienst der Hydrografie uit de doeken gedaan. Tot de taken van deze afdeling behoort onder meer het maken van zeekaarten.

Het Mariniersmuseum bevindt zich in Rotterdam, Wijnhaven

7. Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag: 10.00-17.00 uur; zondag: 11.00-17.00 uur.

Rectificatie 25 jaar kaartbeheer met Jan Smits

In het varium over het 25-jarig ambtsjubileum van Jan Smits in *Caert-Thresoor* 19.2 (blz. 57) is een kleine fout geslopen. Abusievelijk wordt hier vermeld dat Jan Smits van 1986 tot 1992 actief was als secretaris van de Groupe des Cartothécaires van de Europese bibliotheekorganisatie LIBER. Dit moet zijn van 1984 tot 1998.

European Mapfair Breda

Eind november vindt voor de derde maal de European Map Fair plaats. Deze 3rd European Map Fair wordt op vrijdag 24 en zaterdag 25 november gehouden in de - inmiddels vertrouwde - Grote Kerk te Breda, onder auspiciën van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden. Vrijdag 24 november zijn de openingsuren 11.00-21.00 uur en zaterdag 25 november 11.00-17.00 uur. Op zaterdagmiddag is het mogelijk kostenlos atlanten, kaarten en topografische prenten te laten taxeren.

Tijdens de openingsuren van de beurs wordt in de kooromgang een bijzondere expositie ingericht. In het kader van het Karel V-jaar kan men de tentoonstelling *Keizer Karel en de Leeuw* bezoeken. Kaarten van met name de Zeventien Provinciën en 'Leeuwen' zullen worden geëxposeerd. Bij deze tentoonstelling verschijnt een, door Uitgeverij Canaletto gedrukte, geïllustreerde catalogus met tekst van de hand van mr. dr. H.A.M. van der Heijden.

Studiedag NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie

In samenwerking met de Universiteitsbibliotheek (UB) Amsterdam en de afdeling Geografie & Planologie van de Universiteit van Amsterdam organiseert de NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie op vrijdag 15 december een studiedag rond het thema *Strijd om de ruimte in kaart*. Aanknopingspunt is de tentoonstelling die over dit onderwerp in de UB Amsterdam te zien is (zie elders in de rubriek *Varia Cartographica*). Geografen en kartografen zullen aan de hand van oude en actuele kaarten diverse aspecten van het thema *Strijd om de Ruimte* belichten.

Ontvangst met koffie/thee vanaf 9.30 uur; het programma begint om 10.00 uur en besluit 's middags met een rondleiding met demonstraties en een borrel.

Nadere details worden regelmatige deelnemers van deze studiedagen per post toegezonden. Belangstellenden kunnen deze informatie ook telefonisch (020-5252354) of per e-mail (werner@uba.uva.nl) aanvragen. Voorinschrijven is reeds mogelijk door een bedrag van f 20,- (NVK-leden) of f 25,- (niet-NVK-leden) over te maken op girorekening 4878973 ten name van NVK-Historische Kartografie te Utrecht.

Tentoonstelling *Strijd om de Ruimte in Kaart*

Van 2 november tot en met 19 januari 2001 is de tentoonstelling *Strijd om de Ruimte in Kaart* te bezoeken in de tentoonstellingszaal van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam. De tentoonstelling, georganiseerd op initiatief van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, plaatst de strijd om de ruimte, geconcentreerd op de thema's 'Grondgebied', 'Stad' en 'Water', aan de hand van kaarten en beelden in een tijds-perspectief.

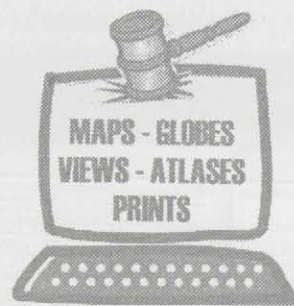
De aanhoudende strijd om *grondgebied* blijkt in Europa duidelijk uit de ingrijpende verschuivingen van de politieke grenzen. Het Weens congres van 1815 heeft de grenzen van veel Europese staten voor langere tijd vastgelegd. De Eerste Wereldoorlog leidde tot de val van drie grote staten op het continent. De staatkundige onrust die daarvan het gevolg was werd nog versterkt door etnische tegenstellingen, waarvan we nog steeds getuige zijn. Bij de politieke opdeling van het Afrikaanse continent is in de 19de eeuw nauwelijks rekening gehouden met etnische structuren en ook daar strijden staten en stammen tot op de dag van vandaag om veiligstelling van hun grondgebied.

De behoefte aan een zelfgekozen afzondering wordt zichtbaar in de ommuring van de *stad* in het verleden. In moderne vorm keert dit verschijnsel terug in de zogeheten 'Gated Communities', compleet met prikkeldraad en particuliere bewaking. Getto's voor joden en later zwarte getto's zijn voorbeelden van onvrijwillige afzondering binnen de stad. Verschillen in ras, welstand en religie geven mensen vaak aanleiding om in gescheiden gebieden te gaan wonen. Soms werd de daaruit voortvloeiende segregatie zelfs door middel van kaarten in de hand gewerkt.

Waar *water* een schaars goed is, wordt er gestreden om de toegang tot de waterbronnen. Het verstoren van wankel hydrologische evenwichten kan ecologisch rampen tot gevolg hebben, zoals de opdroging van het Aralmeer. In ons eigen land hebben we vaker last van te veel dan van te weinig water. Tot ver in de 20ste eeuw stonden grote delen regelmatig onder water. De overlast van 1993 en 1995 heeft echter duidelijk gemaakt dat de strijd tegen het water nog niet gewonnen is. Niet alleen dijkverzwaring maar ook ontgronding en natuurontwikkeling gaan hand in hand bij het beheersen van hoge waterstanden in de rivieren.

De tentoonstelling omvat vooral kaarten en afbeeldingen. Oude en recente prenten over diverse gebieden en onderwerpen worden daarbij tegenover elkaar geplaatst. De meest actuele manier van 'kartografie van de strijd om de ruimte' wordt gepresenteerd in de vorm van computertoepassingen. Op basis van eigen keuzen kan de bezoeker op de computer kaarten vervaardigen (en printen) van de verspreiding van etnische groepen in Amsterdam.

Bij de tentoonstelling verschijnt een catalogus (88 blz.; 59 afbeeldingen in zwart-wit en kleur) à f 32,50. Openingstijden: maandag tot en met vrijdag 11.00-17.00 uur. Plaats: Tentoonstellingszaal Universiteitsbibliotheek, Singel 425 Amsterdam. N.B. Maandag 25 december tot en met maandag 1 januari gesloten!

PAULUS SWAEN

INTERNET MAP-AUCTIONS March - May - Sept - Nov

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com
Tel. Netherlands +31 (495) 599050
Fax. Netherlands +31 (495) 599051

ART CONSERVATION

RESTAURATIE & CONSERVERING VAN KUNSTVOORWERPEN

KON. WILHELMINAHAVEN ZZ 19
3134 KG VLAARDINGEN
TELEFOON 0031 (0)10 23 402 91
06 539 468 40
06 514 048 48
TELEFAX 0031 (0)10 46 034 37
E-MAIL info@artconservation.nl

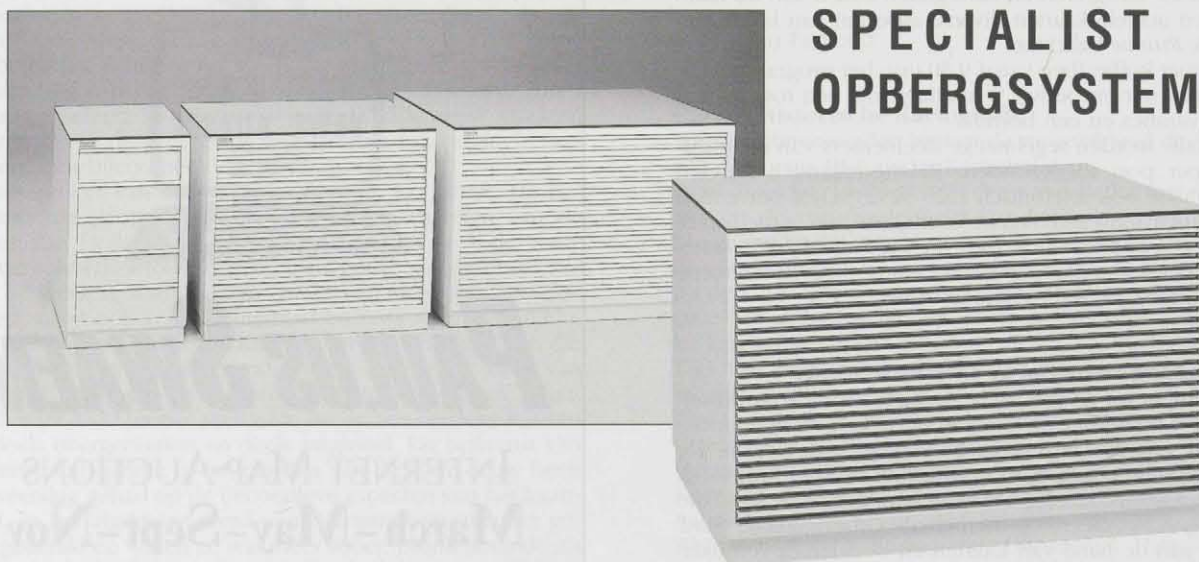
K.v.K. ROTTERDAM 190851

BEZOEK ONZE WEBSITE
WWW.ARTCONSERVATION.NL
...BEDANKT

GESPECIALISEERD IN PAPIER
CONSERVEREN
RESTAUREREN
ADVISEREN

SPECIALIST IN OPBERGSYSTEMEN

CROON

Croon BV

Industrieweg 38, P.O. Box 151, 3640 AD Mijdrecht
(The Netherlands)

Afdeling verkoop: tel. nr. 0297 - 231919

fax. nr. 0297 - 231910

Croon is als fabrikant gespecialiseerd in de productie van metalen geëpoxeerde ladenkasten die in vele maatvoeringen leverbaar zijn. Door deze volledige epoxy coating worden kostbaarheden niet aangetast.

Met name de zogenaamde HO ladenkasten zijn geschikt voor de berging van kaarten etc. en leverbaar vanaf een nuttig formaat van 35 x 62 cm tot en met 155 x 115 cm, nuttige hoogte 15 mm.

Vraag vrijblijvend inlichtingen bij de fabriek te Mijdrecht.

Besprekingen

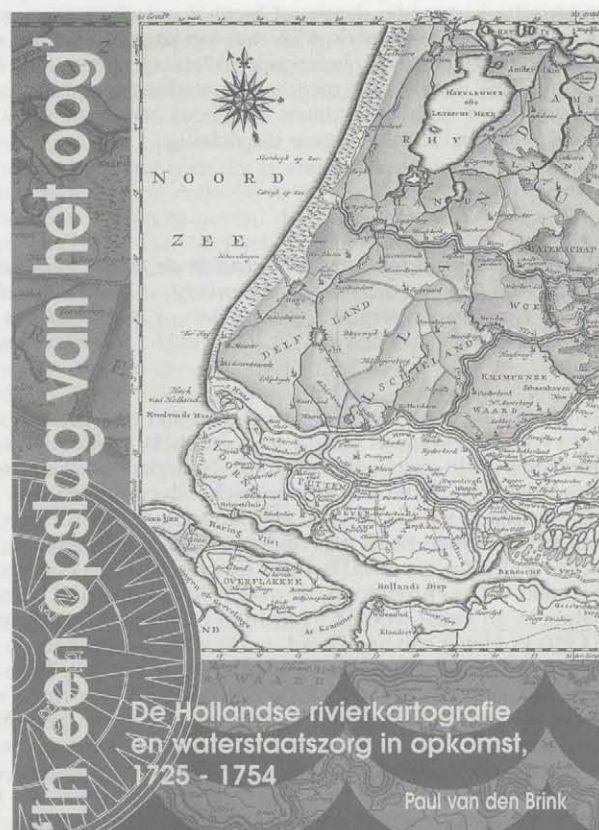
'In een opslag van het oog': de Hollandse rivierkartografie en waterstaatszorg in opkomst, 1725-1754 / Paul van den Brink. - Alphen aan den Rijn : Canaletto/Repro Holland, 1998. - Geb., 293 blz., ill. in z/w. - ISBN 9064697361. - Prijs f 120,-.

De kartograaf Nicolaas Samuel Cruquius moet zijn opdrachtgevers regelmatig hoofdpijn hebben bezorgd. In 1701 kreeg hij de opdracht om een nieuwe kaart van Delfland te maken, ter vervanging van de kaart die een eeuw eerder was gemaakt door Floris Balthasarsz. Cruquius wilde alleen een kaart afleveren die aan zijn eigen, zeer hoge, kwaliteitseisen voldeed en meldde voortdurend aan zijn opdrachtgevers dat hij meer tijd nodig had. Waar gevraagd was om een overzichtskaart maakte hij een gedetailleerde en nauwkeurige topografische kaart op schaal 1:10.000. Achteraf kunnen we zeggen dat het wachten heeft gelooond: toen de kaart in 1712 eindelijk gereed was, lag er een monumentaal werkstuk en had de maker zijn naam gevestigd als één van de belangrijkste kartografen uit de Nederlandse geschiedenis.

Deze Cruquius (1678-1754) is de centrale figuur in het boek *'In een opslag van het oog'*, waarop de historisch-kartograaf Paul van den Brink in 1998 promoveerde. Het fraai uitgevoerde proefschrift geeft een overzicht van de Hollandse rivierkartografie en waterstaatszorg in de 18de eeuw, waarbij de nadruk ligt op de (typisch Nederlandse) gedrukte rivierkaarten. In 1963 had C. Koeman in zijn *Handleiding voor de studie van topografische kaarten van Nederland 1750-1850* de periode van Cruquius, waarin de grote rivieren op een uniforme schaal in kaart werden gebracht, beschreven als een hoogtepunt. In de daaropvolgende periode werden alleen nog maar detailkaarten gemaakt van delen van het rivierengebied en Koeman beschouwde dit als een terugval. Pas in het tweede kwart van de 19de eeuw zou het hoge niveau van een eeuw eerder weer zijn gehaald.

Cruquius maakte zijn kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland in een tijd dat gevreesd werd dat Holland op den duur in zee zou verdwijnen. Deze situatie, maar ook de rol die kaarten speelden in het overheidsbeleid op waterstaatsgebied, doet denken aan onze eigen tijd. Cruquius was zich zeer bewust van de waterstaatkundige problematiek. Tijdgenoten beschrijven hem als iemand met een wetenschappelijke instelling en een zeer brede landschappelijke kennis. Als een vroege historisch-geograaf wist hij uit een kaartbeeld een verhaal over de geschiedenis van een gebied te distilleren. Zijn wetenschappelijke belangstelling bracht hem er enkele jaren later zelfs toe een academische studie in de geneeskunde aan te vatten, niet om arts te worden maar om kennis te maken met wetenschappelijke denk- en werkwijzen. Na de afronding van zijn studie ging hij dan ook door met waterstaatkundig onderzoek en kwam hij met zijn 'Waterstaatsplan', dat het beste kan worden omschreven als een soort Geografisch Informatiesysteem voor het waterstaatsbeleid. Het plan is nooit uitgevoerd, maar Cruquius kreeg wel opdracht om twee probleemgebieden, het eiland Goeree en de rivier de Merwede, uit te werken. Het leidde opnieuw tot kaarten die te laat werden opgeleverd, maar die ook een verbijsterend hoge kwaliteit hadden. De kaart van de Merwede is de eerste gedrukte kaart waarop een stelsel van dieptelijnen is aangegeven.

Het hoofdstuk over Cruquius wordt gevolgd door een hoofdstuk over de opbouw en inrichting van de Hollandse waterstaatsdienst, een instelling die als de voorganger van Rijkswaterstaat mag worden beschouwd. Daarna volgen hoofdstukken over de kartografie van de Maas en de Mer-

wede (1726-1746) en van de Hollandse en Gelderse bovenrivieren (1740-1754). De situatie van de Gelderse bovenrivieren vormde een voortdurende bedreiging voor de lage delen van Holland; de Hollandse waterstaatsdienst hield zich dan ook intensief met dit gebied bezig. In het laatste hoofdstuk wordt de Hollandse rivierkartografie in de periode 1754-1793 besproken. Daarmee behandelt de auteur in werkelijkheid een langere periode dan in de titel staat aangegeven. De bladwijzers van rivierkaarten, die achterin het boek zijn opgenomen, lopen zelfs nog een paar jaar verder door: ze behandelen de periode van 1725 tot 1795. Die langere periode was overigens ook noodzakelijk om iets te kunnen zeggen over de stelling van Koeman. Van den Brink komt tot de conclusie dat die stelling onjuist is. De tweede helft van de 18de eeuw is geen periode van neergang geweest, maar een periode waarin de traditie werd voortgezet en de kwaliteit op peil bleef, zodat een goede basis werd gelegd voor de prachtige *Algemene Rivierkaart* uit de 19de eeuw.

Na het tekstgedeelte volgen een uitgebreide kartobibliografie en bladwijzers. Het boek van Van den Brink sluit hiermee aan bij de bibliografische traditie, die in de loop van de tijd in Utrecht is opgebouwd. Het boek gaat echter verder. In de bronnenpublicatie achterin het boek worden de kaarten consequent gekoppeld aan de bijbehorende geschreven bronnen. Centraal staan niet meer de kaarten zelf, maar de vraag naar de wijze waarop de kaarten werden gebruikt om waterstaatkundige problemen op te lossen. Het boek is daarmee verplichte kost voor historisch-geografen en waterstaatshistorici.

De combinatie van deze vakgebieden is niet helemaal nieuw (te wijzen valt op het boek van M. Donkersloot-De Vrij over de Vechtstreek en vooral op dat van H.P. Deys over de Gelderse Vallei), maar is nog wel uitzonderlijk.

Het boek sluit daarmee aan bij de ontwikkeling die de historische kartografie doormaakt. Lange tijd heeft in dit vakgebied de nadruk gelegen op het verzamelen van basismateriaal. In standaardwerken als het proefschrift van Donkersloot-De Vrij over de Nederlandse topografische kaarten vóór 1750 en in monumentale reeksen als de *Atlantes Neerlandici* en de *Monumenta Cartographica Neerlandica* werden de belangrijke kaartenverzamelingen ontsloten. Hoewel dit type basiswerk nog niet af is en zeker de komende jaren nog belangrijk zal blijven, zal de historische kartografie daarnaast nieuwe wegen moeten gaan bewandelen. Daarbij zal de wijze waarop kaarten vroeger hebben gefunctioneerd, een belangrijk onderzoeksthema zijn. Zelf hoop ik dat daarbij ook meer samenwerking met historisch-geografen tot stand zal komen. Het boek van Paul van den Brink is een belangrijke stap in die richting.

Hans Renes

Beeldig Geertruidenberg. Een stad in de kaart gekeken / Arjan van Loon et al. - *Geertruidenberg : Oudheidkundige Kring 'Geertruydenberghe'.* - Oblong geb., 176 blz., ill. in kl. en z/w. - ISBN 9080005142. - f 100,- (excl. f 12,50 verzendkosten).

Eeuwenlang heeft Geertruidenberg, met zijn stadsrechten van 1213 formeel Hollands oudste stad, een belangrijke plaats ingenomen in de geschiedenis van de Nederlanden. Een groot aantal kartografische en topografische documenten zijn de stille getuigen van de eens zo voorname stad. Een werkgroep van vijf personen heeft een onderzoek daarnaar gedaan. Uit het overvloedig materiaal hebben de samenstellers een keuze gemaakt en in chronologische volgorde in één band samengebracht. In totaal worden 91 kaarten en prenten, waarvan er 63 (10 in kleur) zijn afgebeeld, in dit werk besproken. In de inleiding wordt op bescheiden wijze en in korte trekken de ontwikkeling van de kartografie beschreven, de vormen van productie in de kartografie genoemd, alsook de gebruikte aanduidingen en teksten bij de beschrijvingen. Per kaart worden jaar van situatie, jaar van uitgave, maker, afmetingen, uitvoering, oriëntatie en schaal gegeven, gevolgd door een beschrijving en in veel gevallen een historische toelichting. Na de beschrijvingen is een hoofdstuk gewijd aan vindplaats, herkomst en literatuur; per kaart worden deze gegevens vermeld. Bij het overzicht van gedrukte kaarten en prenten wordt volstaan met één of meerdere belangrijke vindplaatsen. Bij de literatuur is niet naar volledigheid gestreefd. Bij de 63 afgebeelde kaarten worden 44 makers genoemd, die niet altijd op de kaart staan. Een enkele keer wordt dan in de beschrijving een toelichting daaromtrent gegeven. In de overige gevallen dient genoemde literatuur geraadpleegd te worden. Dit geldt ook voor het jaar van uitgave van de kaarten. Niettegenstaande deze opmerking kan gezegd worden dat bij bestudering van dit boekwerk te proeven is, dat de samenstellers met veel liefde, toewijding en kennis zich van hun taak gekweten hebben. Het boek is te bestellen, door het verschuldigde bedrag over te maken op girorekening 2524563 t.n.v. penningmeester van Oudheidkundige Kring te Geertruidenberg, onder vermelding van 'jubileumboek'.

Han Voogt

Monumenta Cartographica Neerlandica, Vol. VI: Nederlandse foliokaarten met decoratieve randen, 1604-60 = Dutch folio-sized single sheet maps with decorative borders, 1604-60 / Günter Schilder; in samenwerking met Klaus Stopp. - *Alphen aan den Rijn: Uitgeverij Canaletto/Repro-Holland, 2000.* - [Tekstdeel:] 452 blz.; [Kaartendeel:] 95 facsimile's op 96 bladen. - ISBN 90 6469 749 3. - Prijs f 395,-

Het is de eerste keer, dat in een kartobibliografie als onderscheidend kenmerk wordt uitgegaan van het esthetisch ele-

ment en dan bovendien nog van de 'rand'versiering. 'Foliokaarten met decoratieve randen' als voorwerp van een afzonderlijke studie zijn tot nu toe niet voorgekomen. Dit is een gelukkige aanwinst, want door het element van de versiering de plaats te geven die het toekomst, wordt recht gedaan aan de instelling en de zienswijze van de makers van de kaarten vier eeuwen geleden. Tegelijkertijd wordt voldaan aan de wens van de moderne liefhebber die aan zijn kaarten gehecht is, niet alleen omdat zij hem laten zien hoe zijn land er vroeger uitzag, maar ook omdat zij zo mooi zijn en omdat zij iets verraden van het innerlijk van hen die zich indertijd hebben ingespannen hun brood te verdienen met het maken ervan. Het is en blijft voor de moderne mens een boeiend raadsel wat de oude kaartmakers ertoe aanzette, dat zij - naast hun moeizame arbeid aan de kaartgravure, die veel kennis en vaardigheid eiste - hun werk ook nog verrijkten en bezielde met allerlei versieringen die het peil van het ambachtelijke menigmaal duidelijk overschreden.

Als één publicatie dit alles zichtbaar demonstreert is het wel het nieuwe zesde deel van de *Monumenta Cartographica Neerlandica* van prof. dr. G. Schilder, dat in zijn indrukwekkende omvang van 453 pagina's met vele honderden afbeeldingen plus een map met maar liefst 95 facsimile-kaarten op ware grootte voor ons ligt.

Eerst iets over de inhoud van het boek. Het begint met een historische inleiding over de unieke plaats, die het 17de eeuwse Amsterdam in de politieke, economische en culturele situatie in Europa innam. Het was een samenloop van omstandigheden die de stad Amsterdam die plaats toekende. Haar ligging, haar zeevarende bevolking die door aanleg en door handelsgeest de vrachtaarders van Noord-Europa werden, de zwakte van haar grote burens, de gave van haar burgerij om door soberheid en vlijt van een oortje een goudgulden te maken, de noodlottige val van Antwerpen: dit alles was de oorsprong van haar bloei en de vruchtbare voedingsbodem voor de nieuwe kartografie, die haar door de Vlaamse kartografen in de schoot werd geworpen.

Het maken en verspreiden van kaarten wordt in het volgende hoofdstuk behandeld. De techniek van de gravure, zowel in droge naald als in ets, wordt in dit boek veel uitvoeriger en gedetailleerder in tekst en afbeelding uit de doeken gedaan dan in welk ander boek over kartografie ook. Er staan illustraties bij die het technische proces van de kaartmakerij stap voor stap verduidelijken. Voor de moderne kaartliefhebber is dit een 'Fundgrube' voor aspecten, die hem over het algemeen slechts onvolledig en vaag voor ogen staan. Ook de financiële implicaties van de tijdrovende productie van kaarten worden uitvoerig beschreven en de lezer van vandaag leert hierdoor beseffen hoeveel inspanning, offers en risico's van de kaartmakers werden gevraagd. Vrijwel tien uur per dag bij weinig licht en geringe verwarming waren zij aan het werk. Minstens vier minuten waren nodig voor één vierkante centimeter gravure; voor een kaart van veertig bij vijftig centimeter oppervlak minstens 133 uren, een tempo dat slechts door zeer weinigen werd gehaald. Ook het arbeidsintensieve drukken van kaarten komt aan de orde. Het gecompliceerde diepdrukproces eiste minstens tien minuten per kaart.

Dan wordt ons iets verteld over de kopers van kaarten. Uit de schilderkunst van die periode blijkt hoe veelvuldig de burgerij haar wanden met kaarten versierde. Wanneer er op vele tientallen schilderijen kaarten voorkomen, zal het kaartbezit geen excentrieke uitzondering zijn geweest. Schilder heeft er op dit gebied een bijzonder boeiende nieuwigheid aan toegevoegd door een appendix op te nemen uit een Antwerpse lijst van kunstinventarissen in de 17de eeuw waarin kaarten voorkomen. In ongeveer 1.500 inventarissen zijn er 73 die kaarten bevatten en in deze 73 worden 228 kaarten vermeld. Een bijkomende bijzonderheid is dat er van de 228 kaarten twintig gewijd zijn aan de Nederlanden der XVII Provinciën; een aanwijzing voor het feit dat in Antwerpen in de 17de eeuw het besef van de eenheid der Nederlanden nog geenszins dood was.

Een uitvoerig hoofdstuk wordt gewijd aan de ontwikkeling van de randversiering op kaarten in het algemeen en over de bronnen waaruit de ontwerpen voor deze versiering werden geput. Kunstgeschiedenis en kartografie raken elkaar hier. Aan taferelen met menselijke figuren, stadsgezichten, klederdrachten, heraldische wapens, cartouches en dergelijke wordt

een geheel hoofdstuk gewijd. Maar het grootste gedeelte van het boek (circa 370 pagina's) wordt gebruikt voor de kartobiografie van 105 kaarten met decoratieve randen, waarvan de meeste al of niet uitvoerig gewijzigde staten kennen. Van de wereld en de vier werelddelen worden 29 kaarten behandeld; de gebieden van het Heilige Roomse Rijk met Germania als kern hebben 19 kaarten; de XVII Provinciën 25 kaarten en de overige Europese landen 31. In een appendix worden nog 24 kaarten beschreven die in het buitenland zijn verschenen en naar Nederlands model zijn getekend. Het is duidelijk dat de randversiering een Nederlandse vondst is geweest.

Al deze 105 kaarten worden in hun verscheidene staten beschreven, geanalyseerd en al of niet in detail afgebeeld. Een uitvoerige bibliografie en het onmisbare persoons- en zakenregister voltooien de praktische bruikbaarheid van het boek. Bij dit boek behoort een grote met linnen beklede map met 95 op ware grootte afgedrukte en éénmaal gevouwen kaarten, zoals die in de *Monumenta*-reeks al een vast patroon geworden zijn. En terecht, want consultatie van de facsimile op waar formaat kan het raadplegen van de oorspronkelijke kaart evenaren zoniet overtreffen. Men kiest immers voor reproductie het beste exemplaar dat te krijgen is.

Bij de lezing van het boek rijst de interessante vraag of 'randversiering' de uitdrukking is die de gehele lading dekt. Een groot deel van de randelementen heeft ongetwijfeld nog een ander doel dat wij 'randinformatie' zouden kunnen noemen. Het is voor de moderne mens bijna onvoorstelbaar hoe pover de informatie was in de periode van onze grote meesters der kartografie en hoezeer men naar informatie snakte. Een nadere beschouwing van de talloze in het boek beschreven en afgebeelde randelementen wekt de indruk dat er vele lessen in geschiedenis, aardrijkskunde, economie, astronomie, heraldiek en zelfs techniek in randvorm geboden worden. In het geval van de kaart van Palestina van Ortelius (1586), die Schilder als eerste voorbeeld van een rand-kaart beschouwt

(blz. 55), is de randversiering een soort bijbels onderricht in beeldvorm in de geest van de oude 'biblia pauperum'. Om maar één voorbeeld te noemen uit de grote collectie van dit deel van de *Monumenta*: de kaart van Holland van Kaerius van 1610 (Kaart 71) biedt in de randen niet meer louter versiering, maar geeft beeld-informatie over economie (scheepvaart, landbouw, turfwinning), techniek (de zeilwagen, de ijszeilboot, watermolens en dijkbouw), archeologie (Arx Britannica), folklore (klederdrachten, legenden) en heraldiek en dit alles voorzien van duidelijke onderschriften.

Blijft er nog iets te wensen over in dit 'Monumentale' werk? De kartografisch geïnteresseerde, de historicus, de kunsthistoricus, de heraldicus vindt hier een dergelijke overvloed aan gegevens, aan detail-afbeeldingen, suggesties en aanknopingspunten van allerlei aard dat het mij niet zou verbazen indien het boek ooit als bron voor een dissertatie zou dienen, waarin een van de vele aspecten van geografie, geschiedenis en kunst tot op de grond toe wordt uitgespit.

Natuurlijk is de opmerking te maken dat de maatstaf 'randversiering' rekbaar is en dat er andere bijzonder fraaie kaarten bestaan die in deze collectie voortreffelijk hadden gepast. Om twee voorbeelden te geven: de grote kaart van het aartsbisdom Mechelen van Michael Florent van Langren van 1644 (Rijksprentenkabinet Brussel) met de prachtige portretten, klederdrachten en het instrument ter berekening van de lengte van het daglicht; of de kaart van de Nederlanden van Hendrik Nagel van 1596-1600 (Koninklijke Bibliotheek Brussel), waarop de rijke stedenranden de kaart bijna wegdrücken. Beide kaarten waren een bijzondere toevoeging geweest. Maar een kniesoor die dat een bezwaar noemt en een domoor die dit boek niet in zijn kast opneemt om uren van genot en lering te putten uit het doorbladeren alleen al.

Henk van der Heijden

ATLAS VAN DE XVII PROVINCIEËN (1670-1672)

Frederik de Wit (1629/30-1698)

De atlas van de XVII Provinciën, die in de tweede helft van de 17de eeuw in verschillende edities werd uitgegeven door de Amsterdamse drukker/uitgever en graveur Frederik de Wit. Deze atlas in facsimile bevat een overzichtskaart van de XVII Provinciën en een aantal gewestkaarten van de Nederlanden.

In totaal gaat het om 25 kaartbladen (51x63 cm.).

Opmerkelijk is de aanwezigheid van een kaart van Westfalen en de kaart van de reisweg van de Nederlanden via Duitsland naar Italië en via Zwitserland naar Genua, Lyon en Rome. Naast de kaarten wordt ook de originele beschrijving van 20 bladzijden in de facsimile opgenomen.

De facsimile van de atlas (editie 1670/72) wordt voorafgegaan door een uitvoerige inleiding van de hand van dr. H.A.M. van der Heijden, waarin leven en werk van de kunstenaar worden geschetst.

Voorts wordt ingegaan op de geschiedenis van deze atlas en op de afzonderlijke kaartbladen. Deze inleiding wordt opgenomen in het Nederlands en in het Frans.

Deze uitgave (51x31,5 cm.) is gebonden in een kunstlederen band.

Onderstaande kaarten zijn in de atlas opgenomen:

- De Zeventien Provinciën	- Henegouwen
- De Zeven Verenigde Nederlanden	- Namen
- Friesland	- Luxemburg
- Groningen	- Limburg en Valkenburg
- Overijssel	- Brabant
- Gelderland	- Mechelen en 't Markgraafschap des H. Rijks
- Zutphen en de Ysselstroom	- Westfalen
- Utrecht	- Reiskaart
- Holland	
- Zuid-Holland	
- Delfland	
- Rijnland	
- Noord-Holland	
- Zeeland	
- De Koninkrijken Nederlanden	
- Vlaanderen	
- Artois	

ISBN 90 6469 735 3

Prijs f 250,00

Een uitgave in samenwerking met de Universitaire Pers te Leuven

CANALETTO / REPRO-HOLLAND

P.O. Box 107, 2400 AC Alphen aan den Rijn, The Netherlands

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: peter@maphist.nl.

BORGER, G.J.

Kaarten in de tijd: Schetsen uit de geschiedenis van de cartografie / Guus J. Borger. - In: *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening* 81, nr. 3 (2000): 10-16.

BRINK, P. van den

River Landscapes: The Origin and Development of the Printed River Map in the Netherlands, 1725-1795 / Paul van den Brink. - In: *Imago Mundi* 52 (2000): 66-78.

CRANACH, Ph. von

Alte Karten als Quellen / Philipp von Cranach. - In: *Cartographica Helvetica* 22 (Juni 2000): 31-42.

DISSEL, A.M.C. van

Varen voor de wetenschap: De Koninklijke Marine en de Siboga-expeditie (1899-1900) / A.M.C. van Dissel. In: *Marineblad: Orgaan en uitgave van de Koninklijke Vereniging van Marineofficieren* 110, nr. 7/8 (juli/augustus 2000): 269-275.

HEIJBROEK, J.F. (red.)

Geschiedenis in beeld / eindredactie J.F. Heijbroek ; m.m.v. J. Beijerman-Schols, J.F. Heijbroek, E.M.L. van der Maas, J.C. Nix, E.F. van der Wolde. - Zwolle: Waanders Uitgevers; etc., 2000. - 296 blz. - ISBN 90-400-94667. - Bevat o.m. de artikelen De Atlas van Frederik Muller (door J.F. Heijbroek), blz. 11-23), De Atlas Van Stolk (door E.v.d.Maas), blz. 25-37) en De collectie van mr. Simon van Gijn (door J. Beijerman-Schols), blz. 39-51) en een keuze uit de historieprenten (inclusief kartografisch materiaal) uit deze drie atlanten (blz. 65-289).

KONING, J.M.J. de

From Van der Donck to Visscher: A 1648 View of New Amsterdam / Joep M.J. de Koning. In: *Mercator's World* 5, 4 (July/August 2000): 28-33.

MEURER, P.H.

Ein Ortelius-Atlas aus dem Vorbesitz von Tobias Scultetus / Peter H. Meurer. - In: *Cartographica Helvetica* 22 (Juni 2000): 3-10.

MOER, A. van der

Petrus Plancius (1552-1622) / A. van der Moer. - In: *Marineblad: Orgaan en uitgave van de Koninklijke Vereniging van Marineofficieren* 110, nr. 7/8 (juli/augustus 2000): 276-284.

ORMELING sr., F.J.

De residentiekaarten van Java en Madoera / F.J. Ormeling sr. - In: *Caert-Thresoor* 19, 2 (2000): 45-49.

SCHILDER, G.

Monumenta Cartographica Neerlandica, Vol. VI: Nederlandse foliokaarten met decoratieve randen, 1604-60 = Dutch folio-sized single sheet maps with decorative borders, 1604-60 / Günter Schilder ; in samenwerking met Klaus Stopp. - Alphen aan den Rijn: Uitgeverij Canaletto/Repro-Holland, 2000. - [Tekstdeel:] 452 blz.; [Kaartendeel:] 95 facsimiles op 96 bladen. - ISBN 90 6469 749 3. - f 395.-

SCHLIESSER, E.

Een kaart van Visscher en de grote globe van Blaeu in de bewijsvoering van een proef met slingeruurwerken van Huygens / Eric Schliesser. - In: *Caert-Thresoor* 19, 2 (2000): 51-55.

STARKOV, V.F.

Očerki istorii osvoenija Arktiki: Tom I: Špitsbergen [Review of the Arctic Pioneering: Vol. I: Spitsbergen] / V.F. Starkov. - Moskva: Naucnyj Mir, 1998. - 96 blz. - Over de ontdekking en exploratie van Spitsbergen vóór Barentsz. met veel kartografisch materiaal.

VRIES, D. de

De *Nieuwe Hand-atlas der Aarde* (1855) door Hendrik Frijlink: een Nederlandse Stieler in statu nascendi / Dirk de Vries. - In: *Caert-Thresoor* 19, 2 (2000): 37-44.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

CARTOGRAPHICA HELVETICA No. 22(Juni 2000)

Meurer, Peter H., Ein Ortelius-Atlas aus dem Vorbesitz von Tobias Scultetus (blz. 3-10).

Maggetti, Marino, Leben und Werk des Vogelschaubilder-Malers Max Bieder (1906-1994) (blz. 11-18).

Wyder, Samuel, Die Schaffhauser Karten von Heinrich Peyer (1621-1690) (blz. 21-30).

Cranach, Philipp von, Alte Karten als Quellen (blz. 31-42).

IMAGO MUNDI 52 (2000)

Edson, Evelyn, and Emilie Savage-Smith, An Astrologer's Map: A Relic of Late Antiquity (blz. 7-29).

Golvers, Noël, Jesuit Cartographers in China: Francesco Brancati, S.J., and the Map (1661?) of Sungchiang Prefecture (Shanghai) (blz. 30-42).

Moore, John N., John Adair's Contribution to the Charting of the Scottish Coasts: A Re-assessment (blz. 43-65).

Brink, Paul van den, River Landscapes: The Origin and Development of the Printed River Map in the Netherlands, 1725-1795 (blz. 66-78).

Postnikov, Aleksey V., The Russian Navy as Chartmaker in the Eighteenth Century (blz. 79-95).

Bulatov, Vladimir E., Eighteenth-Century Russian Charts of the Straits (Bosporus and Dardanelles) (blz. 96-111).

Zaytsev, Aleksey K., The Three Earliest Charts of Akhtiar (Sevastopol') Harbour (blz. 112-123).

Cohn, Ellen R., Benjamin Franklin, Georges-Louis Le Rouge and the Franklin/Folger Chart of the Gulf Stream (blz. 124-142).

Bosse, David, 'To Promote Useful Knowledge': An Accurate Map of the Four New England States by John Norman and John Coles (blz. 143-157).

McIntosh, Gregory C., The Rediscovery of Two Lost Sixteenth-Century World Maps (blz. 158-162).

Just Published
Catalogue 30

Cartography &
Topography

100 Atlases, Books,
Maps and Views

Offered for sale by:

ASHER Rare Books
PO Box 258
1970 AG IJmuiden
The Netherlands

Phone:
+31 (0)255 523839
Fax:
+31 (0)255 510352
E-mail:
info@asherbooks.com
Internet:
www.asherbooks.com

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

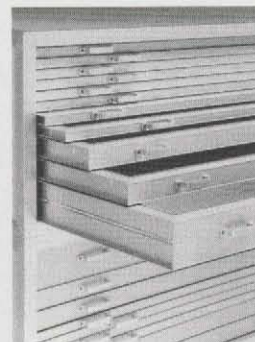
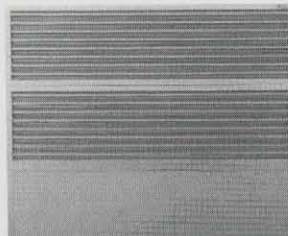
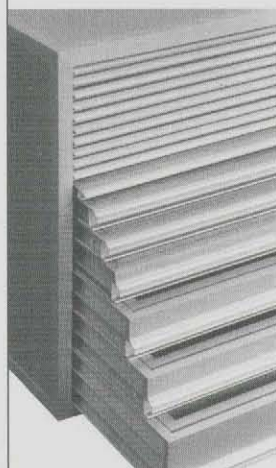

JEZET INTERNATIONAL BVBA
CONSERVATION ENGINEERS

"PLANORAMA"® *Archiefkasten en -modules.*

- Deze archiefkasten en -modules worden geproduceerd van onderhoudsvrij, inert, geanodiseerd aluminium, in elke gewenste breedtemaat (max. 6 mtr), dieptemaat (max. 2,5 mtr) en/of hoogtemaat!
- De laden van deze kasten en modules zijn verkrijgbaar in de volgende hoogtematen: 10, 20, 31, 42, 64, 75, 86, 97, 108, 119, 130, 174, 218, 262, 306, 350, 526, 570 en 630 mm. (Voor meer informatie hierover kunt U contact met ons opnemen.)
- Voor de bodems van deze laden kunt U een keuze maken uit diverse diktes en uiteraard inerte materialen.
- De bovenzijde van de kasten kunnen evt. voorzien worden van een harde top.

Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE **OUDENBOSCH**
Telefoon 0165-320242/244 - Fax 0165-320262 - **www.jezet.com**

Abraham Ortelius and the first atlas

Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598-1998

Redactiecommissie: Marcel van den Broecke,
Peter van der Krogt en Peter Meurer

Rijk geïllustreerde bundel opstellen over Abraham Ortelius,
zijn leven en werk. Met een inleiding door Leon Voet
en 20 bijdragen door Günter Schilder, Rodney Shirley,
Dennis Reinhartz en anderen.

In linnen gebonden. 430 pp.

ISBN 90 6194 388 4

f 371,-

The Atlas Blaeu - Van der Hem of the Austrian National Library

Redactiecommissie: Günter Schilder, Bernard Aikema en
Peter van der Krogt. 5 delen, in linnen gebonden.

Per deel ca. 500 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur.

ISBN (set) 90 6194 258 6

Complete geïllustreerde catalogus van een van de grootste
en mooiste verzamelatlassen, samengesteld door Laurens
van der Hem (1621-1678) en thans in de Österreichische
Nationalbibliothek in Wenen. Met kartografische
aantekeningen en kunsthistorische beschrijvingen door
Peter van der Krogt en Erland de Groot.

I Spain, Portugal and France (vols 1-8). Met ca. 700 afbeeldingen.
632 pp. ISBN 90 6194 278 0

II Italy, Switzerland and the Netherlands (vols 9-17). Met ca. 600
afbeeldingen. 732 pp. ISBN 90 6194 348 5

In voorbereiding:

III British Isles, northern and eastern Europe (vols 18-24)

IV German Empire, Hungary and Greece, including
Asia Minor (vols 25-34)

V Africa, Asia and America with the so-called secret atlas of the
VOC (vols 35-46)

Prijs deel I en II: f 1007,- (per deel)

U tekent in op de gehele serie.

Ortelius Atlas Maps, M.P.R. van den Broecke

Gids met afbeeldingen van alle ataskaarten uit
Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum.

In linnen gebonden.

Met ruim 240 afbeeldingen. 308 pp.

ISBN 90 6194 308 6

f 125,-

Koeman's Atlantes Neerlandici

Completely revised, illustrated edition

Samengesteld door Peter van der Krogt. 10 delen, in
linnen gebonden. Per deel ca. 1000 afbeeldingen.

ISBN (set) 90 6194 248 9

Bibliografie van atlanten gepubliceerd in de Nederlanden
tot en met de twintigste eeuw.

Met afbeeldingen van alle gegraveerde titelpagina's en
foliokaarten en registers op kaart- en atlastitels en op
persoonsnamen in elk deel.

Elk van de tien geplande delen bevat de bibliografie van een
afgeronde groep atlanten:

I The Mercator-Hondius-Jansonius-Atlases. 1997.
With ca. 1000 illustrations. 755 pp.

f 795,-

In voorbereiding:

II The Blaeu-atlases

III Ortelius' Theatrum, and other atlases of the 16th and 17th cen-
tury

IV Town books

V Composite atlases

VI Atlases of the 18th century

VII Pilot guides up to ca. 1650

VIII Pilot guides and sea atlases

IX Van Keulen's sea-atlases and pilot guides

X Atlases of the 19th and 20th century

Prijs deel I: f 795,-

U tekent in op de gehele serie.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever

Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden en is ook te vinden op internet: <http://www.forum-hes.nl/>